

Centrum voor Samenlevingsvraagstukken

Sociale samenhang en leefbaarheid in Provincie Gelderland

Eindrapportage onderzoek sociale kwaliteit in vier Gelderse gemeenten

AUTEUR: IR. M. JAGER- VREUGDENHIL

DATUM: MEI 2011

Sociale kwaliteit Gelderse gemeenten

Verantwoording van het onderzoeksprogramma

Ir. M. Jager-Vreugdenhil

Mei 2011

Sociale kwaliteit Gelderse gemeenten

Verantwoording van het onderzoeksprogramma

In opdracht van Provincie Gelderland
Uitgevoerd door het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken.

Ir. M. Jager-Vreugdenhil
Mei 2011

Centrum voor Samenlevingsvraagstukken
Postbus 10030
8000 GA ZWOLLE
038 - 425 55 42

Alle rechten voorbehouden

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/ of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteurs.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Context, aanleiding en leeswijzer.....	5
Hoofdstuk 2	Verantwoording uitvoering programma	7
Hoofdstuk 3	Theoretisch kader.....	10
Hoofdstuk 4	Operationalisering en onderzoeksopzet	18
Hoofdstuk 5	Ontwikkeld onderzoeksinstrumentarium	24
Hoofdstuk 6	Enkele resultaten uit de vier gemeenten	28
Hoofdstuk 7	Aanbevelingen voor inzet ontwikkeld instrumentarium.....	35
Literatuur.....		37
Bijlage 1:	Gebruikte indicatoren sociale kwaliteit in kwantitatief deel onderzoek	38
Bijlage 2:	Topiclist voor kwalitatief deel onderzoek	40

Hoofdstuk 1 Context, aanleiding en leeswijzer

Gemeenten worstelen met invulling prestatieveld 1

Het bevorderen van sociale samenhang kan wel de primaire opdracht van de Wmo worden genoemd. Immers, de kerngedachte van de Wmo is dat sociale samenhang ook sociale opbrengsten genereert: toegenomen participatie, informele zorg, effectieve inzet van vrijwilligers, nieuwe burgerschapstijlen en vormen van eigen verantwoordelijkheid voor wijk en buurt. Deze ambitie komt vooral tot uitdrukking in het eerste prestatieveld van de Wmo: 'Het bevorderen van de sociale samenhang in en leefbaarheid van dorpen, wijken en buurten'.

Voor veel gemeentebesturen is het echter lastig grip te krijgen op de ambitie van dit eerste prestatieveld van de Wmo. Hoe kan de aard en kwaliteit van de bestaande sociale samenhang worden vastgesteld? Hoe kan de lokale samenleving worden geactiveerd? Hoe kan continuïteit worden gegeven aan initiatieven die passen bij de Wmo als participatiewet? Gemeenten hebben behoefte aan toegepaste kennis op dit terrein.

Onderzoek sociale kwaliteit door CvSv

Het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken (CvSv) heeft een methodiek ontwikkeld die gemeenten helpt in betrekkelijk korte tijd een beeld te krijgen van de sociale kwaliteit van een wijk, buurt, dorp of gemeente. Daarbij worden niet alleen de ideeën van burgers zelf in kaart gebracht, maar worden ook activerende impulsen gegeven voor nieuwe lokale initiatieven.

De methodiek bestaat uit een intensieve vorm van kwalitatief onderzoek, waarbij met burgers en instellingen wordt gesproken, verbindingen worden gelegd en nieuwe ideeën worden gedeeld, in combinatie met een kwantitatief onderzoek onder organisaties en inwoners. De opbrengst van het onderzoek is een beeld van binnen een gemeente aanwezige sociale wensen en mogelijkheden; van sociale krachtlijnen enerzijds en kwetsbare situaties anderzijds. Vanuit dat beeld kan door gemeentebestuur, Wmo-raden, lokale instellingen en burgers verder worden gewerkt aan sociaal beleid dat passend is en resulteert in gewenste effecten.

Het kwalitatieve deel van de door het CvSv ontwikkelde methodiek is eerder met succes toegepast in de gemeenten Zwartewaterland en Nunspeet. De gemeentebesturen waren zeer tevreden met het resultaat en gebruiken de rapportage als 'onderlegger' voor de ontwikkeling van Wmo-beleid. Het onderzoek bracht daadwerkelijk lokale partijen bij elkaar en verschaft een basis en richtinformatie om de Wmo verder te implementeren.

De Provincie Gelderland biedt haar gemeenten op verschillende manieren ondersteuning bij de implementatie en uitvoering van de Wmo. Dit gebeurt onder andere met behulp van een aantal subsidieregelingen. De Provincie Gelderland heeft eerder genoemd onderzoek in de gemeente Nunspeet gefinancierd. Bij de evaluatie ervan heeft de provincie aangegeven dat zij het van belang acht dat een soortgelijk onderzoek in een aantal Gelderse gemeenten wordt voortgezet. De Provincie heeft een subsidie toegekend om de methodiek verder te ontwikkelen en toe te passen in vier Gelderse gemeenten. De vier gemeenten die deelnamen zijn Westervoort, Putten, Barneveld en Wageningen. Deze onderzoeken zijn uitgevoerd en afgerond in 2009 en 2010. Bij het ontwikkelen

van het theoretisch kader en de gebruikte vragenlijsten, en bij de uitvoering van het onderzoek in Westervoort, is nauw samengewerkt met een onderzoeker van Movisie.

Leeswijzer

In dit document wordt verantwoord hoe de verstrekte subsidie is ingezet en welke instrumenten hiermee ontwikkeld zijn. In het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 2) wordt verantwoording gegeven van de opzet van het programma en de teamsamenstelling. In hoofdstuk 3 wordt het ontwikkelde theoretische kader gepresenteerd. In hoofdstuk 4 wordt beschreven hoe deze theorie geoperationaliseerd is tot te onderzoeken indicatoren en hoe deze onderzocht zijn (onderzoeksopzet). In hoofdstuk 5 wordt gereflecteerd op de bruikbaarheid van het ingezette instrumentarium en wordt een selectie gemaakt van de meest bruikbare instrumenten in indicatoren. In hoofdstuk 6 worden enkele van de onderzoeksresultaten uit Westervoort, Putten, Barneveld en Wageningen gepresenteerd. In hoofdstuk 7 worden aanbevelingen gedaan voor verder gebruik van het ontwikkelde instrumentarium.

Hoofdstuk 2 Verantwoording uitvoering programma

In dit hoofdstuk wordt een verantwoording gegeven van de uitvoering van het programma: de doelstellingen, de teamsamenstelling en de programmastructuur. Een financiële verantwoording en een verantwoording van de ureninzet is in een afzonderlijke rapportage aan de Provincie verstrekt.

Programmadoelstellingen

Het programma is in 2008 gestart met de volgende hoofddoelstelling: het ondersteunen van gemeenten bij het formuleren van Wmo-beleid, gericht op het versterken van de sociale samenhang in buurt, wijk, dorp of stad: de implementatie van prestatieveld 1. Daarvan afgeleid is het...

- eerste doel van dit project - het beschrijven van de sociale kwaliteit in (buurten of wijken van) een viertal gemeenten binnen de provincie Gelderland.
- tweede doel - het verder ontwikkelen van een goed onderzoeksinstrument voor het beschrijven van de sociale kwaliteit van wijken, buurten, dorpen of gemeenten.
- derde doel tenslotte - het verder ontwikkelen van een op grotere schaal in te zetten bruikbare onderzoeksmethodiek.

Teamsamenstelling

In het eerste half jaar is het programma geleid door accountmanager Ben Nitrau. Vanaf september 2009 was het programmamanagement in handen van senior onderzoeker Marja Jager-Vreugdenhil, tevens leider van het operationele onderzoeksteam.

Het onderzoeksteam bestond uit:

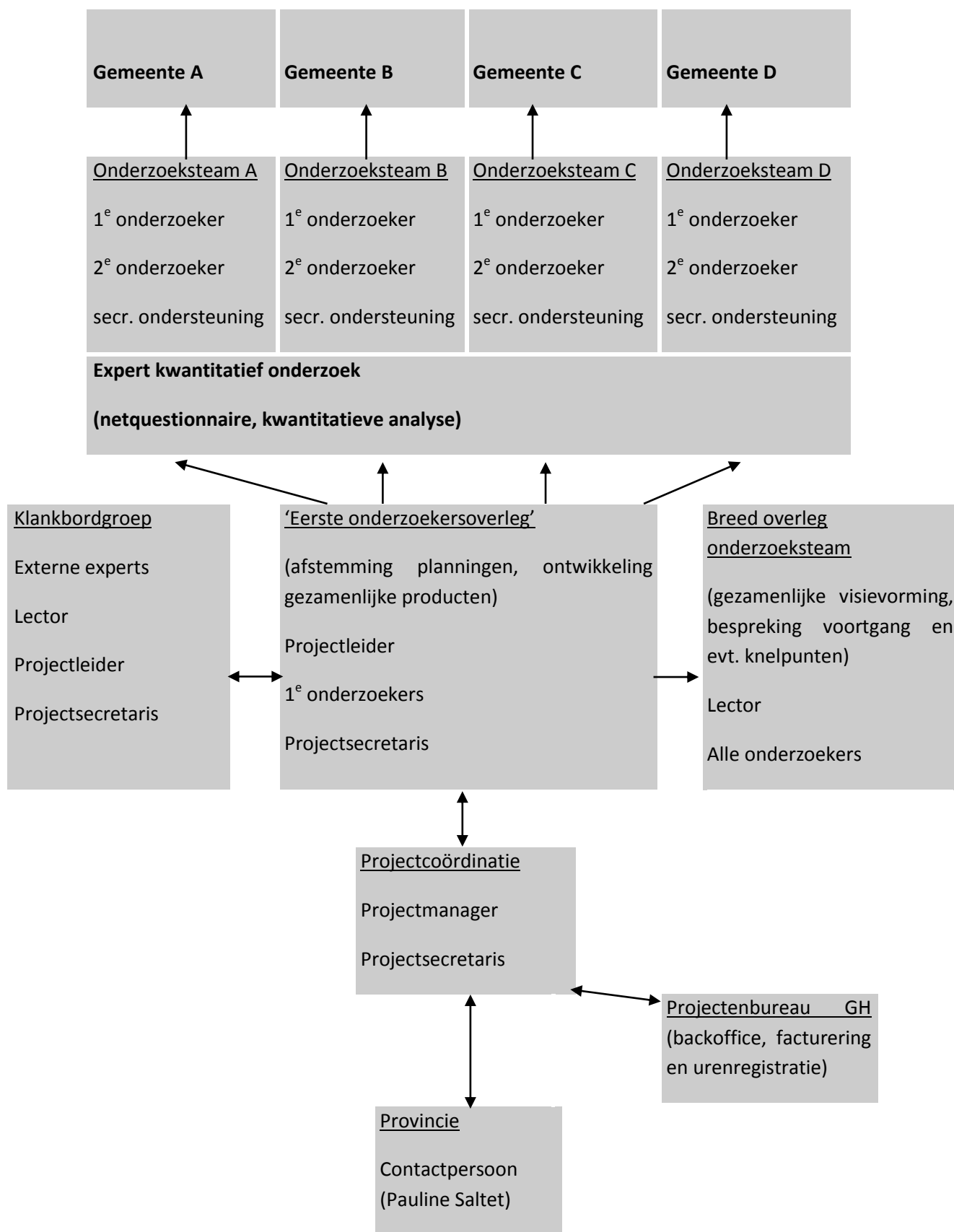
1. Prof. Dr. Roel Kuiper, lector samenlevingsvraagstukken tot 1 januari 2010
2. Prof. Dr. Jan Hoogland, lector samenlevingsvraagstukken vanaf 1 januari 2009
3. Ben Nitrau, programmamanager tot 1 september 2009
4. Ir. Marja Jager-Vreugdenhil, programmamanager vanaf 2009 en onderzoeker
5. Klazien Kruiswijk-van Hulst MSc, onderzoeker en projectsecretaris
6. Drs. José Baars-Blom MSc, onderzoeker
7. Drs. Femmianne Bredewold, onderzoeker
8. Drs. Marleen Alblas (Movisie), onderzoeker
9. Jeannette Slendebroek-Meints MSc, onderzoeker en expert kwantitatief onderzoek
10. Drs. Christel van Til, onderzoeker
11. Esther Hoekman, onderzoeker
12. Joukje Faber, secretaresse

Voor meer informatie over deze onderzoekers en over het CvSv: zie

www.samenlevingsvraagstukken.nl.

Programmastructuur

Basis van het programma zijn de vier onderzoeken die in de vier verschillende gemeenten worden uitgevoerd. De projectstructuur is schematisch samengevat in figuur 1.

Figuur 1. Projectstructuur

In elke gemeente gold één van de onderzoekers als 'eerste onderzoeker': de eerstverantwoordelijke voor de uitvoering, aanspreekpunt voor de gemeente en voor de projectleider en projectsecretaris. De onderzoeksteams per gemeenten bestonden uit:

- Westervoort: Femmianne Bredewold (1e onderzoeker), Marleen Alblas (2e onderzoeker), Jeannette Slendebroek (kwantitatieve analyses) en Esther Hoekman (voorzitter activerende bijeenkomst bij eindpresentatie);
- Putten: José Baars-Blom (1e onderzoeker tot 1 oktober 2009), Marja Jager-Vreugdenhil (1e onderzoeker vanaf 1 oktober 2009), Klazien van Hulst (2e onderzoeker) en Jeannette Slendebroek (kwantitatieve analyses);
- Barneveld: Marja Jager-Vreugdenhil (1e onderzoeker), Christel van Til-Teekman (2e onderzoeker), Klazien Kruiswijk-van Hulst (2^e onderzoeker tijdens zwangerschapsverlof Christel van Til), Jeannette Slendebroek (kwantitatieve analyses);
- Wageningen: Marja Jager-Vreugdenhil (1^e onderzoeker), Jeannette Slendebroek (2^e onderzoeker en kwantitatieve analyses).

In alle projecten bood Joukje Faber secretariële ondersteuning.

Klankbordgroep

De klankbordgroep werd gevormd door de eindverantwoordelijke lector en diverse externe experts:

- Lilian Linders, promovenda informele zorg in wijk en buurt, Fontys Hogeschool;
- Dr. M.R.R. (Ringo) Ossewaarde, lecturer sociologie, Universiteit Twente, School of Management and Governance;
- Dhr. J. (Jaap) Pleeging, Beleidsadviseur wijkzaken, Gemeente Zwolle;
- Dr. Lineke Verkooijen, lector 'Klantenperspectief in ondersteuning en zorg', Health School Almere;
- Eelco Visser, onderzoeker/beleidsmedewerker, Spectrum CMO Gelderland;
- Roland Zuidema, directeur Academie Zorg en Welzijn, Gereformeerde Hogeschool Zwolle.

Er zijn drie klankbordgroepvergaderingen georganiseerd:

- In september 2009, over onderzoeksopzet, theoretisch kader en vragenlijsten;
- In februari 2010, over de concept-rapportage voor Westervoort en de onderzoeksvoortgang in Putten en Barneveld;
- In juni 2010, over de eindverantwoording incl. de toepasbaarheid van het instrumentarium en kort over de projecten in Putten (afgerond), Barneveld (lopend) en Wageningen (startend).

De derde vergadering heeft niet fysiek plaatsgevonden wegens agendaproblemen van de deelnemers, maar de projectleider en –secretaris hebben ter compensatie de reactie van de leden van de klankbordgroep op alle stukken verzameld door middel van persoonlijke gesprekken en per e-mail.

Hoofdstuk 3 Theoretisch kader

Voor de onderzoeken in Westervoort, Putten, Barneveld en Wageningen is gebruik gemaakt van een aantal centrale theoretische begrippen. Deze worden hieronder nader toegelicht. Daarmee wordt een theoretisch kader geschetst dat in het volgende hoofdstuk verder geoperationaliseerd wordt.

Belangrijke begrippen

Sociale samenhang en leefbaarheid

De twee termen ‘sociale samenhang’ en ‘leefbaarheid’ die in prestatieveld 1 van de Wmo worden genoemd, sluiten aan bij uitingen van bezorgdheid over de kwaliteit van de samenleving. In de media en onder de bevolking is regelmatig zorg te horen over de gebrekkige betrokkenheid van burgers op elkaar, over ‘korte lontjes’, sociaal isolement en vereenzaming, verloedering van woonomgevingen, onveiligheid op straat. Door, opnieuw, beleid te maken gericht op de leefomgeving van mensen, wordt verwacht de kwaliteit van de samenleving te versterken.

Het is daarbij uiteraard belangrijk de begrippen ‘sociale samenhang’ en ‘leefbaarheid’ goed te definiëren. Wat betekenen de begrippen precies? Aan welk soort zaken moet worden gewerkt om ‘sociale samenhang’ en ‘leefbaarheid’ te bevorderen?

‘Leefbaarheid’ is in dit verband nog de minst problematische term. Hoewel er verschillende opvattingen over bestaan, wordt het door veel beleidsmakers en politici vooral geïnterpreteerd als ‘schoon, heel en veilig’, en ze leggen daarmee sterk de nadruk op de fysieke leefomgeving. In dit onderzoek wordt onder leefbaarheid de kwaliteit van de fysieke leefomgeving verstaan. Daarbij gaat het om een schone en veilige leefomgeving en voorzieningen die van een goede kwaliteit zijn (schoon, heel en veilig). Leefbaarheid heeft een indirecte relatie met participatie: een schone, veilige en niet-beschadigde leefomgeving draagt bij aan het besef dat de inzet voor eigen straat, wijk en dorp de moeite waard is. Waar verloedering van de leefomgeving de sociale kwaliteit onder druk zet, draagt een welverzorgde fysieke leefomgeving bij aan sociale stijging en bereidheid tot participatie (WRR, 2005a). Een welverzorgde en veilige leefomgeving draagt ook bij aan de identificatie met eigen buurt, wijk, dorp of stad. Een welverzorgde en veilige fysieke leefomgeving is echter geen voldoende voorwaarde voor de sociale kwaliteit van de samenleving. Ook wanneer leefbaarheid wordt bevorderd kan het zo zijn dat sociale samenhang ontbreekt en dat het de samenleving aan zelf zorgend vermogen ontbreekt.

De meer gecompliceerde term van prestatieveld 1 is ‘sociale samenhang’. Wat is ‘sociale samenhang’ precies? In ons onderzoek sluiten we ons aan bij de door het SCP gehanteerde definitie (Roes, 2002): “De betrokkenheid van mensen onderling, bij maatschappelijke organisaties en andere sociale verbanden en bij de samenleving als geheel”. Bij sociale samenhang (of ‘sociale cohesie’) gaat het niet in de eerste plaats over de cohesie binnen gezinnen, scholen, bedrijven (interne bindingen), maar vooral over de samenhang tussen burgers en groepen burgers (al dan niet georganiseerd) in hun betrokkenheid op de samenleving.

In de genoemde definitie gaat het over ‘maatschappelijke organisaties en andere sociale verbanden’. Onder maatschappelijke organisaties verstaan we formele professionele organisaties met een maatschappelijk doel, zoals zorg- en welzijnsorganisaties, maar ook niet-professionele

burgerorganisaties, zoals sportclubs en buurtverenigingen. Ook kerken en moskeeën scharen we onder de term ‘burgerorganisatie’ en daarmee onder ‘maatschappelijke organisatie’. Onder andere sociale verbanden verstaan we de niet-formele verbanden, zoals families, burenen- en vriendennetwerken. Betrokkenheid van mensen onderling is een begrip dat zowel slaat op een gevoel of emotie als op concrete activiteiten. Het gevoel van onderlinge betrokkenheid kan bestaan uit een warme emotie of een bepaalde onderlinge identificatie. Onderlinge betrokkenheid krijgt concreet vorm in groeten, bij elkaar op bezoek gaan, elkaar helpen. ‘Betrokkenheid van mensen bij deze organisaties en verbanden’ kan ook bestaan uit een betrokken gevoel, maar blijkt vooral uit concrete activiteiten: het lid zijn van een vereniging, het organiseren van en meedoen aan activiteiten, het onderhouden van sociale contacten en het helpen van familie, vrienden of burenen. ‘Betrokkenheid van mensen en bij de samenleving als geheel’ is een lastiger begrip, omdat ‘de samenleving als geheel’ in feite niet meer is dan een optelsom van de verschillende personen, organisaties en verbanden die samen onder de noemer ‘samenleving’ vallen. De activiteit ‘betrokkenheid bij de samenleving als geheel’ is daarmee vooral de optelsom van de betrokkenheid van mensen onderling en de betrokkenheid bij organisaties en verbanden. De emotie ‘betrokkenheid bij het geheel van de samenleving’ kan wel meer betekenen dan alleen een optelsom van betrokken gevoel bij verschillende onderdelen van de samenleving: het kan gaan over opvattingen van mensen over het geheel (bijvoorbeeld een algemene uitspraak over het functioneren van de verzorgingsstaat, of over de mate waarin mensen over het algemeen met elkaar omgaan). De drie genoemde vormen van betrokkenheid betreffen drie verschillende niveaus die in de praktijk niet altijd uit elkaar te halen zijn: is het helpen van een buurman een vorm van betrokkenheid bij je buurman als individueel persoon, van je betrokkenheid bij het verband ‘buurt’ waar je deel van uit maakt, of bij de samenleving als geheel waar je beiden deel van uitmaakt? Dat kan allemaal tegelijk gelden. In dit onderzoek worden indicatoren onderzocht op verschillende niveaus, met name op de niveaus van onderlinge relaties en op het niveau van organisaties en verbanden. De indicatoren zijn gekozen zowel voor betrokkenheid als gevoel (waar identificeren mensen zich mee, wat vinden ze van de manier waarop mensen met elkaar omgaan) als voor betrokkenheid als activiteit (met wie heeft men contact, wie helpt wie, bij welke organisaties neemt men deel aan activiteiten).

Het is nodig de definitie van het SCP uit te breiden, aangezien uit betrokkenheid van mensen op elkaar nog niet automatisch de bereidheid voortvloeit anderen te ondersteunen. Dit laatste is wat de Wmo beoogt. Daarmee hanteert de wet normatieve doelstellingen, die ook deel moeten uitmaken van de visie op sociale samenhang. Het CvSv hanteert daarom een uitgebreidere definitie: “De betrokkenheid van mensen onderling, bij maatschappelijke organisaties en andere sociale verbanden en bij de samenleving als geheel, die er toe leidt dat zij bereid en in staat zijn anderen te ondersteunen”.

Sociale samenhang komt niet spontaan tot stand. Zij is afhankelijk van goede voorbeelden, initiatieven, wederkerigheidsrelaties, vertrouwen, identificatie met anderen, van sociaal en moreel kapitaal en verantwoordelijkheidszin bij burgers. Wij gaan er in ons onderzoek van uit dat er ‘krachtbronnen’ (in mensen en gemeenschappen van mensen) in wijk en buurt nodig zijn om als basis te dienen voor de onderlinge betrokkenheid van burgers. Sociale samenhang zal alleen groeien als er al vormen van concreet gemeenschapsleven in wijk en buurt bestaan. Die basis is nodig omdat sociale samenhang nog op iets anders doelt, namelijk op de bereidheid anderen te ondersteunen als het gaat om ‘participatie’, ondersteuning en lichte hulpvragen.

Sociaal en moreel kapitaal

In onze benadering van sociale samenhang onderscheiden we sociaal kapitaal en moreel kapitaal. Sociaal kapitaal is het vermogen van mensen verbindingen met anderen aan te gaan. Moreel kapitaal is de bereidheid voor een ander te zorgen, of althans deze te ondersteunen (Kuiper, 2009). Sociaal kapitaal is doorgaans de weg naar de verdere ontsluiting van moreel kapitaal. Door het web van wederkerigheid dat ontstaat wanneer mensen met elkaar in contact komen en uitwisselingsrelaties aangaan, groeit niet alleen een sfeer van onderling vertrouwen ('trust atmosphere'), maar wordt ook de vraag opgeroepen of men bereid is er voor een ander te zijn als deze hulp of ondersteuning nodig heeft. De ontplooiing van moreel kapitaal – de bereidheid er voor de ander te zijn – spreekt in een hoog-mobiele, multiculturele en geïndividualiseerde samenleving echter niet vanzelf. Ze veronderstelt vormen van altruïsme in de samenleving. Maatschappelijk altruïsme wordt gevoed in omgevingen, waarin altruïsme als een deugd of vanzelfsprekend levenspatroon wordt aangemerkt. De omgevingen waarin dat gebeurt noemen we 'krachtbronnen'. Dat kunnen gezinnen zijn, maatschappelijke organisaties, instellingen, sterke buurtrelaties, informele netwerken. Daar waar de bereidheid is voor de ander te zorgen, kan ook de vraag gesteld worden of die houding zich kan uitbreiden naar anderen. Dit is de ontplooiing van moreel kapitaal, waardoor sociale samenhang wordt versterkt.

Een analyse op *grassroot*-niveau

In onze benadering van sociale samenhang proberen we zo dicht mogelijk bij het 'grassroot level' te komen. Het gaat er uiteindelijk om de samenleving van 'onderop' te leren kennen en de bindingskracht van de '*civil society*' op dat niveau vast te stellen. Dit houdt in dat (a) aard van de sociale samenhang wordt vastgesteld door naar sleutelpersonen en inwoners zelf te luisteren, dat (b) de ervaren knelpunten en aanwezige kwetsbare groepen en situaties in kaart worden gebracht en (c) vastgesteld wordt welke 'krachtbronnen' in wijk en buurt aanwezig zijn, waarbij kan worden aangesloten. Over alle drie de punten volgt nu een korte toelichting.

Aard van sociale samenhang

In dit onderzoek is het begrip 'sociale samenhang' operationeel gemaakt door verschillende niveaus te onderscheiden, van zwak naar sterk. We onderscheiden vijf stappen:

1. Anonieme vreemden: burgers kennen elkaar niet en leven langs elkaar heen.
2. Publieke familiariteit: burgers kennen elkaar en maken meelevende praatjes op straat.
3. Goede burens: burgers staan op goede voet met elkaar en helpen elkaar op basis van wederkerigheid.
4. Inclusiviteit: burgers letten op elkaars belang, willen elkaar ook helpen zonder dat er sprake is van wederkerigheid.
5. Informele zorg: burgers steunen elkaar en geven elkaar vormen van (mantel)zorg.

De niveaus 1 t/m 5 laten een opklimming zien. Een situatie waarin sociale samenhang ontbreekt kan zich ontwikkelen tot een situatie waarin sociale samenhang zich uit in normale uitwisselingsrelaties. Het niveau van onderlinge hulp wordt aangeduid met het begrip 'wederkerigheid'. Hierbij gaat het om het beginsel 'voor wat hoort wat' (mutualiteit).

De ambities van de Wmo, gericht op het ideaal van een zelfzorgende samenleving, reiken echter verder. Tot die ambities horen ook vormen van onderlinge hulpverlening en informele zorg (niveau 4 en 5). Deze vormen van hulp en zorg vragen echter een grote inzet van burgers voor mensen in hun

directe omgeving. Hiervoor is 'sociale samenhang' wel een noodzakelijke voorwaarde, maar niet voldoende.

Kwetsbare mensen

Hierbij denken we zowel aan situaties van gebrekkige leefbaarheid of aan individuen en groepen die onvoldoende kunnen participeren, onvoldoende steun vanuit hun omgeving ervaren en niet worden geholpen als er hulp- of zorgvragen zijn.

Wat leefbaarheid betreft gaat het om een analyse van de directe woonomgeving: de beschikbaarheid van voorzieningen (winkels, instellingen), de kwaliteit van de woonomgeving (verkrotting, achterstallig onderhoud, verkeerssituatie). Vaak hebben gemeenten de beschikking over een leefbaarheidsscan, omnibusonderzoek of een dergelijke monitor, die verschillende aspecten van de leefbaarheid in kaart brengt.

Voor wat betreft de kwetsbare groepen is er veelal nog onvoldoende geïnventariseerd en geregistreerd. Onderzoek onder burgers en maatschappelijke organisaties op het terrein van welzijn en zorg is nodig om een beeld te krijgen van kwetsbare personen en groepen in wijken en buurten.

Kwetsbaar zijn die groepen die tekorten ondervinden op sociaal cultureel gebied of de economisch structurele dimensie (Jehoel-Gijsberts, 2004) In dit onderzoek gaat het met name om tekorten op sociaal cultureel gebied, meer concreet de sociale participatie. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan alleenstaande personen, mensen in woonvoorzieningen, al dan niet met een beperking, situaties van mantelzorg, mensen met een verslavingsprobleem, werkloze jongeren en ouderen en zorgwekkende zorgmijders. Kwetsbare mensen hebben behoefte aan versterkte netwerken in hun directe leefomgeving. De vraag is telkens of deze situaties worden opgemerkt door de omgeving zelf en of er bereidheid is hiervoor iets te betekenen.

Krachtbronnen

Sociale samenhang en de bereidheid iets voor anderen te betekenen is doorgaans afhankelijk van al aanwezig gemeenschapsleven. Daarvoor is een nadere analyse nodig van de verbanden, instellingen en organisaties die actief zijn in buurt en wijk. Hierbij denken we aan gezinnen, familienetwerken, kerkgemeenschappen, buurtorganisaties, verenigingen, informele vrijwilligersnetwerken. Het past bij het denken over een zelfredzame '*civil society*' hier in de eerste plaats bij aan te sluiten en niet te snel te gaan leunen op overheidsinstellingen of maatschappelijk werk. De reeds aanwezige vormen van gemeenschapsleven noemen we 'krachtbronnen'. De krachtbronnen beschikken over het sociaal en moreel kapitaal dat de bereidheid voedt iets voor anderen te betekenen.

Krachtbronnen kunnen open en gesloten zijn. Gesloten zijn ze wanneer ze alleen hulp en zorg verlenen aan leden van de eigen gemeenschap (bekenden, vrienden, verwanten). Open zijn ze wanneer ze ook anderen hulp en zorg verlenen. Gesloten netwerken worden gekenmerkt door wat we '*bonding*' (bindingskapitaal) noemen: zij binden de mensen van het eigen verband of de eigen gemeenschap, richten zich op de noden en behoeften van de eigen groep en richten zich niet op anderen buiten de eigen kring. Open netwerken richten zich niet alleen op zichzelf, maar overbruggen tevens de afstand tot relatieve vreemden. Zij worden dus tevens gekenmerkt door wat we '*bridging*' (brugkapitaal) noemen (Putnam, 2000).

Wil een lokale gemeenschap groeien in zelf zorgend vermogen dan zullen de krachtbronnen van een samenleving moeten worden aangeboord. Daar waar het vermogen en de bereidheid bestaat voor

anderen te zorgen kan ook de samenleving sterker worden in termen van onderlinge hulp en informele zorg. Daarvoor is wel nodig dat wat via de krachtbronnen van de samenleving beschikbaar is, wordt aangewend voor het publiek welzijn. Dat betekent in een aantal gevallen dat gesloten krachtbronnen – waar veel ‘bonding’ en weinig ‘bridging’ plaatsvindt – worden uitgenodigd hun sociale capaciteit aan te wenden voor het welzijn van de samenleving. De sociale kwaliteit van een gesloten netwerk of gemeenschap moet als het ware gekoppeld worden aan de behoeften en noden van de samenleving. Dat kan inhouden dat een zorginstelling meer outreachend gaat werken of dat een vereniging of kerk zich inzet voor de jeugd of de ouderen van een bepaalde wijk. Voor het tot stand komen van dergelijke processen is een vorm van organisatie nodig. Zeker waar ‘vraag’ en ‘aanbod’ de begrenzing van buurt of wijk overstijgen zijn er structuren nodig om partijen bij elkaar te brengen.

Krachtbronnen zijn dus belangrijk voor de verdere groei van de ‘civil society’ als zelfverantwoordelijke en zelfzorgende samenleving. Zij leveren het ‘kapitaal’ dat nodig is om vormen van onderlinge hulp en informele zorg te doen ontstaan. Voor de ontsluiting ervan is wel sturend vermogen nodig, zowel op het niveau van buurt en wijk zelf, als buurt- en wijkoverstijgend. Vanuit deze analyse op grassroot level kunnen we gemakkelijk de stap maken naar een praktische handelingstheorie. Duidelijk wordt wie met wie moeten worden verbonden, welke stimulansen en prikkels moeten worden uitgedeeld en welke ondersteunende rol verbanden en instellingen kunnen hebben in het bevorderen van een zelfredzame ‘civil society’.

Meedoen en meebouwen

Participatie

Participatie staat centraal in de Wmo. Burgers moeten kunnen meedoen en meekomen. Wat precies met participatie wordt beoogd is afhankelijk van lokale (beleidsmatige) doelstellingen. We maken een aantal opmerkingen over de verschillende soorten en vormen van meedoen en meekomen. Participatie is namelijk geen eenduidig begrip. De eenvoudige betekenis is ‘deelnemen’ of ‘meedoen’. De mogelijkheid deel te nemen aan de samenleving is voor iedere burger een belangrijk goed en in het bijzonder voor hen die hierbij beperkingen of belemmeringen ondervinden. *Meedoen* betekent: opgenomen zijn in de menselijke samenleving. Maar participatie kan ook de meer actieve betekenis hebben van *meebouwen*. *Meebouwen* betekent ook daadwerkelijk een bijdrage leveren aan de samenleving.

Dat ‘meedoen’ en ‘meebouwen’ kan echter veel verschillende verschijningsvormen aannemen, die allemaal ‘participatie’ genoemd kunnen worden en plaatsvinden in gemeenschappen, organisaties en netwerken. Deelname aan het arbeidsproces is iets anders dan deelname aan een sportactiviteit of betrokkenheid bij een beleidsproces. Het is van belang hier goede onderscheidingen te hanteren. Om het begrip te operationaliseren, onderscheiden we de volgende vijf vormen van participatie (Jager-Vreugdenhil, 2011):

- Politieke participatie: de deelname van burgers aan het politieke proces en de beleidsvorming in een lokale (democratische) setting;
- Arbeidsparticipatie: de deelname van burgers in het arbeidsproces (betaalde arbeid en ondernemerschap);
- Onderwijsparticipatie: de deelname aan het onderwijsproces;

- Maatschappelijke participatie: de deelname van burgers aan georganiseerde maatschappelijke activiteiten (vrijwilligerswerk, sportactiviteiten);
- Sociale participatie: de deelname van burgers aan informele netwerken en activiteiten.

Deze vormen van participatie zijn gerelateerd aan verschillende contexten, verschillende domeinen van de samenleving. Elk daarvan heeft een eigen karakter, elk vormt een andere voedingsbodem van het sociaal en moreel kapitaal dat zich hierin ontwikkelt:

- Politieke instellingen, inspraakorganen, buurt- en wijkraden;
- Markt, bedrijvigheid, ondernemingen;
- Scholen en educatieve instellingen;
- Maatschappelijke organisaties en instellingen (verenigingen, kerken, non-profitorganisaties);
- Gezin, vriendenclub, netwerk van kennissen en buurtgenoten.

De laatste twee typen context worden gevormd door burgers en hun formele en informele verbanden. Dit wordt ook wel de *civil society* genoemd. De *civil society* is het niet-overheids en niet-marktdomein van de samenleving (zie figuur 2).

Figuur 2. Schematische weergave van de '*civil society*': het niet-statelijke en niet-economische deel van de samenleving. Een aantal kenmerkende verbanden, instituties en organisaties zijn weergegeven

Voor de ontwikkeling van de '*civil society*' en de participatie van alle burgers daarin zijn maatschappelijke en sociale participatie de aangrijpingspunten. Wanneer mensen meedoen in organisaties en sociale netwerken en daarbij tot onderlinge samenwerking komen, zijn ze gemakkelijker in staat collectieve actie te ondernemen met het doel de directe leefomgeving veilig te maken, zorg te dragen voor publieke voorzieningen, andere mensen te helpen, armoede te bestrijden. Meedoen krijgt een vervolg in meekomen.

De samenleving van de burgers gaat strikt genomen niet over de domeinen van de overheid en de markt, al wordt soms politieke en economische participatie meegenomen bij het beoordelen van de

kwaliteit van de *civil society*. Bedrijven kunnen een belangrijke impuls geven aan maatschappelijke participatie van burgers (via gerichte acties, sponsorinitiatieven). Overheden kunnen de kaders scheppen voor maatschappelijke participatie van burgers door hen meer eigen verantwoordelijkheid en beheerstaken te geven in buurt en wijk. En ook aan onderwijsinstellingen wordt een belangrijke rol toegeschreven in de vorming van goed burgerschap (WRR, 2005b). In een integrale visie op de ontwikkeling van een welverbonden lokale '*civil society*' doen alle contexten mee. Participatie vereist in een aantal gevallen een versterkte inzet op de '*civil society*', in andere gevallen de aanwezigheid van publieke voorzieningen. De keuzes die hierin worden gemaakt hangen af van beleidsdoelstellingen.

In ieder geval heeft de Wmo als ideaal dat iedere burger deel kan nemen aan de samenleving. Daarbij wordt gedoeld op zowel het bijdragen aan (eigen inzet) maatschappelijke organisaties en sociale verbanden als het deel hebben daarin (mee delen van de 'winst'): meedoen én meebouwen. Terecht richt de Wmo primair de focus van de belangstelling op maatschappelijke en sociale participatie. Meedoen betekent deelnemen aan georganiseerde en ongeorganiseerde maatschappelijke en sociale activiteiten met als nevenverschijnsel het ontstaan van gedeelde normen en sociale controle. Zo komt er meer 'orde' en 'samenhang' in de leefomgeving en de samenleving. Orde en samenhang vormen samen pre-condities voor een zelfzorgende *civil society*. Het zorgdragen voor voldoende leefbaarheid en sociale samenhang is daarom terecht het eerste prestatieveld en daarmee het adagio van de Wmo geworden. Dit onderzoek richt zich dan ook concreet op sociale en maatschappelijke participatie.

Identificatie en vertrouwen

Een belangrijke sociaal-culturele voorwaarde voor een versterkte sociale samenhang en een meer zelfzorgende samenleving is de identificatie van burgers met hun woonomgeving en met elkaar. Het is belangrijk dat er in wijken en buurten een wij-gevoel ontstaat. Dat wij-gevoel groeit naarmate mensen zich identificeren met de eigen woonomgeving en de mensen die daar wonen. Effectieve netwerken blijken te beschikken over kwaliteiten als betrokkenheid, gemeenschappelijkheid en wederzijds vertrouwen (Bijl e.a., 2007). Gemeenschappelijkheid wordt gevoed door de aanwezigheid van gedeelde doelen, ideeën en visies. Een lokale gemeenschap kan zich groeperen rondom gemeenschappelijke gebruiken en waarden. Identificatie met de eigen leef- en woonomgeving kan langs deze lijnen cohesie bevorderen, maar zou wel betrokken moeten blijven op sociale samenhang en een open samenleving, waarin iedereen die dat wil kan participeren.

Samenvatting theorie

De Wmo beoogt de versterking van de lokale '*civil society*' en heeft de verwachting dat daarmee het welzijn van burgers is gediend. De kernvraag is of de huidige in de samenleving aanwezige kwaliteiten daarvoor volstaan of dat interventies nuttig en nodig zijn om een solide basis te leggen voor de zelfzorgende *civil society*. Deze vragen vormen de kern van het onderhavige onderzoek. De Wmo zet gemeenten aan tot het zorg dragen voor voldoende leefbaarheid en sociale samenhang. Waar het bij leefbaarheid in de eerste plaats gaat om de fysieke leefomgeving, gaat het bij sociale samenhang meer om de sociale leefomgeving waarmee mensen zich identificeren en waarbinnen zij participeren in netwerken met een bepaald doel (expressief of materieel), verschillende kenmerken (*bonding, bridging, linking*) en een diversiteit aan krachtbronnen (sociaal en moreel kapitaal). Deze netwerken zijn actoren binnen de zogenoemde *civil society*. En dat podium vormt de basis van de door de Wmo beoogde zelfzorgende *civil society*. Met het analyseren van sociale samenhang en

leefbaarheid kan in beeld worden gebracht hoe het is gesteld met de draagkracht van de *civil society* en indien er tekorten worden geconstateerd, op welke velden gemeenten beleid zouden moeten (gaan) voeren of maatregelen dienen te treffen.

Hoofdstuk 4 Operationalisering en onderzoekopzet

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe op basis van de gebruikte theoretische noties een antwoord wordt gezocht op de onderzoeksvraag. De onderzoeksvraag is uitgewerkt in specifieke deelvragen. Vervolgens wordt beschreven welke indicatoren gebruikt zijn om deze deelvragen te beantwoorden. Tenslotte wordt beschreven welke onderzoekopzet is gebruikt om deze indicatoren te onderzoeken. Het gaat hierbij om de operationalisering en onderzoekopzet zoals gebruikt in Westervoort, Putten, Barneveld en Wageningen.

Onderzoeksvraag

De deelnemende gemeenten en Provincie Gelderland hebben het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken gevraagd onderzoek te doen naar de sociale kwaliteit op het niveau van de lokale samenleving in vier gemeenten, specifiek met het oog op het vormgeven van beleid op prestatieveld 1 van de Wmo. 'Sociale kwaliteit' zou op allerlei manieren in beeld gebracht kunnen worden. In het vorige hoofdstuk is een visie geschetst op die lokale samenleving, hoe sociale kwaliteit kan worden beschreven in termen van sociale samenhang, leefbaarheid, sociaal kapitaal en moreel kapitaal. Er zijn talloze indicatoren, meetniveaus en onderzoeksbenaderingen denkbaar. Er zal daarom een zekere selectie gemaakt moeten worden van goede indicatoren die praktisch uit te werken zijn in het onderzoek. De vraag van de gemeenten en provincie Gelderland geven voor een belangrijk deel richting in deze selectie. De centrale onderzoeksvraag is afgeleid uit de projectdoelstelling van Provincie Gelderland: "Het ondersteunen van gemeenten bij het formuleren van Wmo-beleid, gericht op het versterken van de sociale samenhang in buurt, wijk, dorp of stad: de implementatie van prestatieveld 1. Daarvan afgeleid is het eerste doel van dit project: "Het beschrijven van de sociale kwaliteit in (buurten of wijken van) een viertal gemeenten binnen de provincie Gelderland" (projectplan oktober 2008). Deze projectdoelstelling omvat nog geen nauwkeurige onderzoeksvraag, maar geeft wel een aantal belangrijke bouwstenen hiervoor. Het gaat specifiek om het beschrijven van de sociale kwaliteit op het niveau van de lokale samenleving, van buurten en wijken. Dat betekent dus niet een gedetailleerd beeld op microniveau, bijvoorbeeld van alle onderlinge relaties tussen individuele bewoners, en ook geen beeld op macroniveau op (inter)nationaal niveau; het betekent wel dat het onderzoek een beeld geeft van de sociale kwaliteit op buurt- en wijkniveau (mesoniveau), en wel zo dat gemeenten in staat zijn er passend (Wmo)beleid voor te formuleren.

Het kader van de Wmo, specifiek prestatieveld 1, biedt een volgende inkadering van het onderwerp 'sociale kwaliteit'; het gaat in dit onderzoek om die vormen van sociale samenhang, die van invloed zijn op het centrale doel van de Wmo, de zelfredzaamheid van de samenleving. De Wmo is erop gericht dat mensen met een vraag om ondersteuning hiervoor eerst een oplossing zoeken in de eigen sociale omgeving. Dat veronderstelt dat er sprake is van een sociale omgeving die ook in staat en bereid is die ondersteuning te geven. Het onderzoek richt zich met name op de vraag in hoeverre deze specifieke 'kwaliteit' van de lokale samenleving inderdaad te vinden is in de betreffende gemeente (aangeduid met 'gemeente X').

De centrale onderzoeksvraag is: *“Welke krachtlijnen en knelpunten bestaan er in de sociale structuren van gemeente Barneveld en op welke manier kunnen burgers, lokale instellingen en gemeente bijdragen om deze in de komende jaren verder te versterken?”*

Concrete onderzoeksvragen bij de centrale vraag zijn:

1. Hoe kunnen de sociale structuren in gemeente X getypeerd worden?
2. Hoe waarden inwoners van gemeente X de sociale samenhang en leefbaarheid (woon- en leefklimaat)?
3. Welk sociaal en moreel kapitaal is aanwezig in de wijken en dorpen van gemeente X?
4. Welke groepen in gemeente X kunnen onvoldoende sociaal en maatschappelijk participeren?
5. Welke ideeën hebben bewoners en organisaties in X zelf over het verbeteren van de sociale samenhang en leefbaarheid?

De volgende vragen werden toegevoegd door één of twee gemeenten:

6. Onder welke groepen of in welke gebieden is er een verhoogd risico op eenzaamheid?
7. Zijn er verschillen tussen gebieden (wijken, dorpen) aan te geven?
8. Hoe bekend zijn de Wmo-voorzieningen, hoeveel mensen maken er gebruik van en hoeveel mensen hebben er behoefte aan?

Indicatoren per deelvraag

In deze paragraaf wordt per deelvraag uitgewerkt welke indicatoren in de onderzoeken in de vier gemeenten zijn gebruikt om een antwoord te vinden op de deelvragen.

Deelvraag 1: Hoe kunnen de sociale structuren in gemeente X getypeerd worden?

Voor een antwoord op deze vraag over de aard van de samenleving in gemeente Barneveld is in de eerste basale informatie gezocht over de samenleving in gemeente X, zoals de leeftijdsopbouw, etniciteit en religie. Deze gegevens werden verzameld door het doen van deskresearch. Hiermee werd in kaart gebracht hoe de formele sociale infrastructuur eruit ziet (organisaties in gemeentegids). Dit werd aangevuld met meer informatie over informele sociale structuren (bijv. specifieke bevolkingsgroepen) als die beschreven werden in andere documenten of onderzoeken. Ook werden andere beschikbare data geanalyseerd. Aan de hand hiervan kon een eerste beeld worden geschilderd van wat specifieke of opvallende identiteitskenmerken waren van de samenleving van X. De beschikbare gegevens werden aangevuld met de gegevens die verkregen werden via schriftelijke vragenlijsten onder inwoners. Hierin werden verschillende achtergrondkenmerken opgenomen, zoals leeftijd, gezinssamenstelling, geslacht en religie van de respondenten.

Een nadere typering van de sociale samenhang werd gegeven aan de hand van de vragen die aan inwoners en organisaties werden gesteld in vragenlijsten en interviews. Door middel van deze vragen werd in kaart gebracht in welke mate inwoners op het moment van onderzoek participeerden. Het onderzoek beperkte zich tot een verkenning van de sociale en maatschappelijke participatie van de bewoners (en dus geen arbeids-, onderwijs- of politieke participatie). De sociale structuur werd uitgewerkt in twee meer concrete aspecten van de sociale structuren: de maatschappelijke participatie van burgers in formele burgerorganisaties, en de sociale participatie van burgers in lokale sociale netwerken. Het onderzoek richtte zich op de participatie van de inwoners van gemeente X hierin. Specifiek van belang voor dit onderzoek waren die organisaties en netwerken die stimuleren

dat mensen meedoen en naar elkaar omzien. Dit werd zowel via vragenlijsten en gesprekken voor bewoners als via vragenlijsten en gesprekken voor organisaties onderzocht.

Voor een antwoord op deze deelvraag zijn de volgende indicatoren gebruikt:

1. Welke organisaties (professionele en burgerorganisaties) zijn er actief in de lokale samenleving?
2. Welke mate van betrokkenheid is er binnen/vanuit deze organisaties (bereidheid tot onderlinge hulp, geslotenheid van deze verbanden)?
3. Welke mate van betrokkenheid is er tussen deze organisaties (samenwerking)?
4. deelname van mensen aan (activiteiten van) burgerorganisaties (vrijwilligersorganisaties, sportverenigingen, kerken);
5. Welke informele sociale verbanden spelen een belangrijke rol in de lokale samenleving (contacten met familie, burens, vrienden, geloofsgenoten)?
6. Binnen welk van deze verbanden verlenen mensen elkaar ondersteuning?
7. Vóórkomen van mantelzorgrelaties;
8. Beeld van professionals over mate van informele samenhang tussen burgers;
9. Unieke, opvallende kenmerken van de sociale infrastructuur en de sociale samenhang in X.

Deelvraag 2: Hoe waarderen inwoners van gemeente X de sociale samenhang en leefbaarheid (woon- en leefklimaat)?

Voor het bepalen van de waardering van de sociale samenhang en leefbaarheid in X werd de eigen mening over en ervaringen van respondenten als indicator gekozen. De volgende indicatoren werden gebruikt:

1. Waardering sociale samenhang/leefbaarheid aan de hand van een aantal stellingen (voor een aantal stellingen te vergelijken met bestaande SCP, CBS en/of WOON-gegevens over heel Nederland);
2. Betekenis van sociale verbanden voor burgers: welk hiervan spelen een grote rol (aantal contacten), welke zijn ook relevant voor onderlinge ondersteuning (zie ook deelvraag 1)?
3. Identificatie met wijk, buurt en burens en Barneveld (gevoel van trots, betrokkenheid);
4. Complimenten aan organisaties, verbanden of personen in Barneveld;
5. Mate van onderlinge betrokkenheid Barneveld (indeling in vijf niveaus o.b.v. andere indicatoren; open vraag naar hoe men met elkaar omgaat in de buurt).

Data op deze indicatoren werden verzameld zowel in bijeenkomsten als via interviews en vragenlijsten onder inwoners en sleutelpersonen.

Deelvraag 3: Welk sociaal en moreel kapitaal is aanwezig in gemeente Barneveld?

Het sociale kapitaal werd beschreven worden in termen van *bonding*, *bridging* en *linking*, onder andere door na te gaan wie samenwerkt met wie (op het niveau van formele organisaties), maar ook wie met wie contact heeft en wie wie helpt (zie deelvragen 1 en 2) Voor het beschrijven van moreel kapitaal werd gezocht naar de opvattingen van mensen over goed samenleven en over omzien naar elkaar; ook werd nagegaan in hoeverre inwoners wederkerigheid in een relatie belangrijk vonden. Voor een antwoord op deze deelvraag zijn de volgende indicatoren gebruikt:

1. Ideaalplaatje betrokken en sociale samenleving (open vraag);
2. Krachtlijnen (goede partijen/personen) van Barneveld:
 - a. wie werkt samen met wie? (zie ook deelvraag 1);

- b. wie wordt gewaardeerd om zijn rol voor sociale samenhang (vraag wie in het zonnetje gezet mag worden) (zie ook deelvraag 2);
3. Opvattingen over de verdeling van verantwoordelijkheden voor sociale samenhang en leefbaarheid;
4. Opvatting over rol van de gemeente (wat zou gemeente X moeten doen met een miljoen?);
5. Beleving/mening over onderlinge betrokkenheid (zie ook deelvraag 2);
6. Bereidheid iets voor een ander te doen, welke normen gelden (wederkerigheid, altruïsme?);
7. Welke rol zien burgers/organisaties voor zichzelf om sociale samenhang te versterken?

Deze vragen maakten onderdeel uit van vragenlijsten aan inwoners en organisaties.

Deelvraag 4: Welke groepen in gemeente X kunnen onvoldoende sociaal en maatschappelijk participeren?

Voor een antwoord op deze deelvraag zijn de volgende indicatoren gebruikt:

1. Kwantitatieve gegevens over kwetsbare (groepen) mensen;
2. Vraag aan burgers of zij zelf tot een van de bekende kwetsbare groepen behoren;
3. Vraag aan burgers en organisaties of zij denken dat er in Barneveld personen of groepen zijn die niet voldoende mee kunnen doen;
4. Ervaren belemmeringen van burgers bij sociale en maatschappelijke participatie;
5. Welke organisaties bereiken welke groepen mensen: welke groepen worden door niemand bereikt, welke juist door verschillende organisaties, welke samenwerking is daarin zichtbaar? (zie ook deelvraag 1);
6. Zijn er doelgroepen die organisaties graag zouden betrekken, maar niet kunnen bereiken? Wat zijn dan de belemmeringen?

Deze indicatoren werden uitgewerkt in vragenlijsten voor inwoners en organisaties en in topiclists voor interviews.

Deelvraag 5: Welke ideeën hebben inwoners en organisaties in X zelf over het verbeteren van sociale samenhang en leefbaarheid?

Voor de beantwoording van deze deelvraag is gezocht naar meningen in X over aanknopingspunten voor versterking van sociale samenhang. Voor een antwoord op deze deelvraag zijn de volgende indicatoren gebruikt:

1. Eigen rol bij versterken betrokkenheid bij en hulp aan anderen (zie ook deelvraag 3);
2. Ideeën over prioriteiten: welke thema's, welke wijken verdienen aanpak?
3. Ideeën over rol gemeente (zie ook deelvraag 3);
4. Rol van organisaties in verbeteren van sociale samenhang en leefbaarheid (zie ook deelvraag 3);
5. Ideeën van inwoners over het bevorderen van de sociale en maatschappelijke participatie van andere mensen met beperking/die hulp nodig hebben (eigen rol, rol organisaties, rol van gemeente).

Deze indicatoren werden bevraagd in vragenlijsten voor burgers en organisaties. Ook werden vragen over deze indicatoren gesteld in interviews met sleutelpersonen en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. Daarbij werd doorgevraagd naar zowel hun eigen direct woon/werkomgeving (buurten/wijken) als naar de samenleving in geheel X.

Deelvraag 6: Onder welke groepen of in welke gebieden is er een verhoogd risico op eenzaamheid?

Als meetmethode voor de mate van eenzaamheid van personen is gekozen voor de bestaande eenzaamheidsschaal ontwikkeld door De Jong-Gierveld. Deze levert de volgende indicatoren op:

1. Mate van sociale eenzaamheid;
2. Mate van emotionele eenzaamheid;
3. Totaalscore eenzaamheid.

De eenzaamheidsschaal wordt bepaald op basis van elf stellingen, waarin het woord eenzaamheid zelf niet voorkomt en die zo opgesteld zijn dat de kans op sociaal wenselijke antwoorden zo klein mogelijk is. Deze stellingen zijn in een vragenlijst aan inwoners voorgelegd. Op basis van een analyse van de achtergrondkenmerken kon ook worden nagegaan in welke gebieden en bevolkingsgroepen meer eenzaamheid voorkomt dan elders (specifieke vraag van gemeente Barneveld).

Deelvraag 7: zijn er verschillen tussen specifieke gebieden?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moest eerst een keuze gemaakt worden voor de te onderzoeken gebieden. Dit kon een wijkindeling zijn, een verdeling in dorpen/woonkernen of een indeling op basis van postcodes. Het aantal gebieden heeft consequenties voor de grootte en betrouwbaarheid van de steekproef en voor de benodigde tijd voor de analyse. De indeling moest zodanig zijn dat bewoners hierover een vraag konden invullen in de enquête. In de vragenlijst voor bewoners is een vraag gesteld om te bepalen in welk gebied ze woonden.

In interviews onder organisaties of sleutelfiguren is bovendien gevraagd of de respondenten verschillen tussen wijken zagen, bijvoorbeeld door te vragen welke wijken of buurten extra aandacht zouden moeten krijgen.

Deelvraag 8: wat is de bekendheid van, het gebruik van en behoefte aan specifieke Wmo-voorzieningen?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, is in overleg met de betreffende gemeente (Wageningen) een lijst samengesteld van alle Wmo-voorzieningen waarvoor de gemeente bekendheid, gebruik en behoefte wilde weten. In een vragenlijst voor bewoners over elk van deze voorzieningen wordt de vraag voorgelegd of ze de voorziening kennen, of ze er gebruik van maken en of ze er behoefte aan hebben de voorziening te gebruiken.

Onderzoeksopzet

Bij het beschrijven van de indicatoren en de manier waarop deze zijn gemeten, zijn verschillende onderzoeksmethoden genoemd. Hieronder wordt nader omschreven op welke manier deze onderzoeksmethoden zijn vormgegeven.

Deskresearch

Er is deskresearch uitgevoerd gericht op het verzamelen van bestaande basisinformatie over de aard en kwaliteit van de lokale samenleving van gemeente X. Het ging hierbij om informatie over de bevolking(samenstelling) en de woonsituatie in X. Daarnaast werden eerder geschreven visienota's, onderzoeks- en beleidsrapporten over de sociale samenhang en leefbaarheid in gemeente X onder de loep genomen. Het deskresearch diende als basis voor het verdere onderzoek. Ideeën en hypotheses die in deze fase gevormd werden, werden in de loop van het onderzoek aan diverse belangrijke spelers in X voorgelegd. Ook werd het deskresearch gebruikt voor het verzamelen van

demografische basisgegevens die nodig waren om te bepalen of de groep respondenten voldoende representatief was voor de bevolking van de betreffende gemeente.

Observatie tijdens de startbijeenkomst

Bij de start van elk onderzoek (m.u.v. Wageningen) werd een startbijeenkomst georganiseerd voor vertegenwoordigers van organisaties en voor inwoners. Deze bijeenkomst was in de eerste plaats bedoeld het onderzoek bekendheid en draagvlak te geven onder burgers en organisaties. Daarnaast diende de bijeenkomst een beperkt onderzoeksdoel: de onderzoekers konden hun observaties uit deze bijeenkomst benutten voor hun analyse. Het gaat hierbij om eenvoudig waarneembare observaties, zoals opvallende kenmerken van de manier van omgaan met elkaar: kent men elkaar al goed of wordt er juist veel kennisgemaakt? Komt men met een open houding of is er juist veel kritiek richting gemeente te horen? Tevens leverden de ingezette werkvormen directe onderzoeksresultaten op door de aanwezigen in groepen na te laten denken over knelpunten en kwaliteiten met betrekking tot sociale samenhang en leefbaarheid in de betreffende samenleving.

Schriftelijke vragenlijsten onder inwoners en organisaties

Om aanvullend beeld te krijgen over de huidige situatie in X, werden twee verschillende vragenlijsten uitgezet. Een belangrijk deel van het onderzoek werd gevormd door een schriftelijke vragenlijst die verspreid wordt onder een representatieve steekproef van bewoners van X. Door middel van deze vragenlijst werd in beeld gebracht wat bewoners zelf vonden van en dachten over de samenleving waar ze deel van uit maken. Een tweede schriftelijke vragenlijst werd in Westervoort, Putten en Barneveld verstuurd naar maatschappelijke organisaties die actief zijn in gemeente X.

Deze twee typen vragenlijsten leverden met name kwantitatieve gegevens op over de sociale samenhang en leefbaarheid. Daarnaast is echter ook ruimte gelaten voor het geven van kwalitatieve informatie.

Verdiepende interviews

Schriftelijke vragenlijsten leveren een goed kwantitatief beeld op van de situatie in gemeente X, maar ze kennen een aantal beperkingen. Zo is het niet mogelijk door te vragen op antwoorden die respondenten geven, of om door te praten over moeilijker meetbare aspecten van sociale samenhang. Dat is juist met een dergelijk 'zacht' en veelomvattend onderwerp als sociale samenhang een lastige beperking, die zoveel mogelijk ondervangen werd door het houden van interviews (face-to-face). Deze interviews werden gedeeltelijk uitgevoerd als één op één gesprek tussen onderzoekers en specifieke sleutelorganisaties en -personen. In de interviews was veel ruimte voor doorvragen en doorpraten. De interviews waren semigestructureerd: ze vonden plaats aan de hand van een topiclist, die de onderzoeker gebruikte om de meest relevante onderwerpen aan de orde te stellen. Deze lichte structuur laat ruimte voor de eigen inbreng van de respondenten. In de tweede plaats werden groepsinterviews (focusgroepen of themabijeenkomsten) georganiseerd, waarin niet alleen het gesprek tussen onderzoeker en respondent plaatsvond, maar ook het gesprek tussen bewoners en vertegenwoordigers van organisaties onderling. Welke personen benaderd werden voor een groepsinterview en welk thema hierin centraal zou staan werd vastgesteld na een eerste analyse van de schriftelijke enquête. Deze gesprekken hadden een activerend effect: samen praten over hoe we samenleving vormgeven leidde tot nieuwe contacten en ideeën.

Hoofdstuk 5 Ontwikkeld onderzoeksinstrumentarium

Op basis van de ervaringen met onderzoek in gemeenten Zwartewaterland, Nunspeet, Westervoort, Putten, Barneveld en Wageningen konden de onderzoekers vaststellen welk van de onderzochte indicatoren en de daarvoor benodigde onderzoeksmethoden het meest geschikt bleken te zijn in de praktijk voor het vinden van de antwoorden op de vragen van de gemeenten.

Gevulde instrumentenkoffer

Hieronder wordt eerst op het niveau van de onderzoeksinstrumenten weergegeven wat elk daarvan daarvan opleverde.

Onderdeel	Onderzoeksactiviteiten	Resultaat
1. Deskresearch	Verzamelen rapporten en documenten, analyse gegevens, schrijven rapportage	Compact overzicht bestaande gegevens, eerdere onderzoeken en relevant beleid
2. Startbijeenkomst	Afstemming programma, voorbereiden en faciliteren avond; productie introfilmpje	Draagvlak maatschappelijke organisaties, actueel filmpje; bekendheid onderzoek, introductie bij media
3. Kwantitatieve dataverzameling	Steekproefgrootte bepalen en steekproef trekken; vragenlijst(en) opstellen in nauw overleg met gemeente; uitzetten internet- en evt. schriftelijke vragenlijst(en); herinnering; analyse resultaten	Quick scan sociale kwaliteit (wat is al sterk, wat juist niet?); representatief beeld voor inwoners.
4. Kwalitatieve dataverzameling	Vragenronde onder organisaties en sleutelfiguren, 15 tot 20 gesprekken; verslaglegging; analyse	Verdiepende analyse sociale kwaliteit, incl. opvattingen en eigen initiatieven burgers en maatschappelijke organisaties
5. Activerende rondetafelgesprekken of themabijeenkomsten	Twee of meer verdiepende groepsinterviews op thema's die uit kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar voren komen (voorbereiding, uitvoering en verslaglegging)	IJzer smeden als het heet is: eerste resultaten onderzoek bespreken met relevante organisaties en sleutelfiguren. Wat willen zij zelf al doen, waar kan gemeente met een klein duwtje helpen?
6. Slotrapportage	Rapportage, formulering conclusies en aanbevelingen	Eindrapportage met gerichte aanbevelingen voor beleid.

Selectie van onderzoekinstrumenten

In drie deelnemende gemeenten zijn alle onderzoeksonderdelen uitgevoerd; in andere gemeenten is een selectie gemaakt. Dit is samengevat in onderstaand schema:

Gemeente	Onderdeel						Eindrapport
	1	2	3	4	5	6	
Zwartewaterland (2007, buiten dit programma)	X	X		X	X	X	De puzzel en de stukjes (2007)
Nunspeet (2008; buiten dit programma)	X	X		X	X	X	De ketting en de schakels (2008)
Westervoort (2009)	X	X	X	X	X	X	Naar een sociaal krachtig Westervoort (2010)
Putten (2009 – 2010)	X	X	X	X	X	X	Naar een sociaal krachtig Putten (2010)
Barneveld (2010)	X	X	X	X	X	X	Kracht en kwetsbaarheid (2010)
Wageningen (2010)	X		X			X	Kracht en kwetsbaarheid in Wageningen (2010)

Het onderzoeksinstrumentarium leverde in elk van de verschillende gebruikte combinaties bruikbare resultaten op voor de gemeenten. Het onderzoek zal daarom in de toekomst kunnen worden aangeboden in drie varianten:

- totaalpakket: alle onderdelen (zoals Westervoort, Putten en Barneveld)
- kwalitatief onderzoek: onderdelen 1, 2, 4, 5 en 6)
- kwantitatief onderzoek: onderdelen 1, 3 en 6

Ieder pakket levert een goed beeld op van de sociale kwaliteit van de lokale samenleving in de onderzochte gemeente. Wel zijn er verschillen tussen de pakketten in het soort informatie dat het onderzoek oplevert. Het kwalitatieve pakket levert een kwalitatief beeld op, dus enkel beschrijvende resultaten; bovendien worden in dit pakket in de themabijeenkomsten organisaties en personen geactiveerd om daadwerkelijk aan de slag te gaan met de onderzoeksresultaten. Het kwantitatieve pakket levert een kwantitatief beeld op, dus veel cijfers met betrekking tot sociale kwaliteit.

Uit evaluatie van de onderzoeken met de gemeenten bleek, dat gemeenten waarvoor een kwalitatief onderzoek was uitgevoerd, de cijfers naderhand toch misten. Maar waar alleen kwantitatief onderzoek was uitgevoerd, ontbrak 'het verhaal' achter de cijfers, en had het onderzoek ook niet het activerende effect dat wordt bereikt met de combinatie van kwalitatief onderzoek, startbijeenkomst en activerende themabijeenkomsten. De vragen die gesteld werden in de interviewronde en de gezamenlijke bespreking van specifieke thema's in de themabijeenkomsten, zetten mensen en

organisaties aan het denken over hun eigen rol in het versterken van de sociale kwaliteit. Dit activerende aspect ontbreekt in het kwantitatieve pakket.

In de gemeenten waar het totaalpakket is uitgevoerd, bleken het kwantitatieve en kwalitatieve deel elkaar te versterken. Zo gaven de ‘verhalen’ uit het kwalitatieve deel regelmatig aanleiding voor extra analyses in het kwantitatieve deel. Een voorbeeld is dat op basis van de verhalen uit kwalitatief onderzoek extra analyses werden uitgevoerd naar de verschillen tussen kerkelijke en niet-kerkelijke inwoners, tussen mensen die al lange tijd in een gemeente woonden en mensen die er nog maar kort woonden. Soms werden de verhalen bevestigd, maar ook konden er onwaarheden in de verhalen weerlegd worden door middel van feiten. Een ander versterkend effect van de combinatie van het kwantitatieve en kwalitatieve deel van het onderzoek, is dat de kwantitatieve gegevens het gesprek in het kwalitatieve deel kunnen verrijken. Een voorbeeld is dat in de themabijeenkomsten gebruik gemaakt kon worden van voorlopige resultaten uit het kwantitatieve onderzoek, bijvoorbeeld het bespreken van het thema ‘eenzaamheid’ kon worden ondersteund met cijfers over het voorkomen van eenzaamheid onder verschillende bevolkingsgroepen en in verschillende wijken.

Samengevat zijn voor- en nadelen van de drie pakketten:

	Levert goed beeld op van sociale kwaliteit	Levert cijfers op	Levert verklaringen, meningen en draagvlak op	Heeft activerend effect
Kwantitatief pakket	+	+	-	-
Kwalitatief pakket	+	-	+	+
Totaalpakket	++	++	++	++

De combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek biedt dus de meeste mogelijkheden.

De keuze van een gemeente voor het best passende pakket werd in deze zes onderzoeken gebaseerd op te besteden budget, en op de doelen waarvoor het onderzoek ingezet werd. Het kwalitatieve pakket werd bijvoorbeeld vooral ingezet als verkennend instrument, om een globaal beeld te verkrijgen van krachtlijnen en kwetsbare plekken in de lokale samenleving en voor het zoeken naar draagvlak voor beleidsbeslissingen op Wmo-terrein. Het kwantitatieve pakket werd in Wageningen specifiek ingezet als monitorinstrument (evaluatie van gevoerd Wmo-beleid, basisgegevens voor op te stellen nieuw Wmo-beleid). Het totaalpakket kon voor beide doelen worden ingezet.

Selectie van indicatoren

Ook op het niveau van de te onderzoeken indicatoren kon op basis van de onderzoeken een selectie gemaakt worden. Tijdens de interviewrondes bleek bijvoorbeeld dat sommige vragen een schat aan informatie opleverden, terwijl andere vragen minder bruikbare antwoorden opleverden of tot een herhaling van antwoorden leidde. Ook tijdens het analyseren van de interviewverslagen bleken sommige vragen belangrijker te zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen dan andere.

Op eenzelfde manier bleken sommige vragen in de enquêtes belangrijker voor de analyse te zijn dan anderen.

Belangrijk voor een selectie van indicatoren was uiteraard ook de opbrengst voor de opdrachtgever, de gemeenten. Sommige onderdelen van de analyse bleken interessanter te zijn voor de gemeenten dan andere onderdelen. Een voorbeeld van een onderdeel dat minder interessant bleek, is de beschrijving van de formele en informele netwerken rond specifieke potentieel kwetsbare groepen (jongeren, mensen met een beperking, ouderen en minima). Dit onderdeel van het onderzoek vroeg wel veel tijd van de respondenten bij het invullen van de enquête, en veel analysetijd van de onderzoekers. Het leverde echter maar beperkt nieuwe informatie op de voor gemeenten. De formele netwerken rond deze groepen konden al in kaart worden gebracht in het deskresearch, de informele netwerken rond deze groepen werden door andere onderdelen van de analyse verder in kaart gebracht. Juist de nieuwe informatie over deze informele netwerken werd door gemeenten interessant gevonden. Deze informatie, bijvoorbeeld feitelijke cijfers over burenhulp en de intensiteit van contacten en onderlinge hulp, was ook nog niet beschikbaar uit ander onderzoek en is juist voor Wmo-beleid relevant. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het antwoord op de vraag welke beperkingen mensen ervaren in hun participatie, de vraag waar eenzaamheid meer en minder voorkomt en de vraag naar gebruik, bekendheid en behoefte aan Wmo-voorzieningen. Deze vragen bepalen de uniciteit en toegevoegde waarde van de ontwikkelde onderzoeksinstrumenten, juist met het oog op de Wmo.

Op basis van deze overwegingen is een beknoptere lijst van indicatoren opgesteld die tot een compleet beeld van de sociale kwaliteit in een gemeente leiden. Deze zijn samengevat in bijlage 1 (indicatoren die bevraagd worden in de vragenlijsten) en bijlage 2 (topiclist voor de interviews).

Hoofdstuk 6 Enkele resultaten uit de vier gemeenten

Hieronder worden enkele resultaten uit de vier gemeenten gepresenteerd. Dit kan niet meer dan een selectie zijn. Voor de complete onderzoeksresultaten verwijzen we graag naar de vier onderzoeksrapportages van elk van de gemeenten. Deze zijn te downloaden op www.samenlevingsvraagstukken.nl.

In elk van de onderzochte plaatsen is een typering gegeven van de sociale kwaliteit van de lokale samenleving. Dat leverde kwalitatieve beschrijvingen op, zoals in box 1.

Box 1. Voorbeeld van een kwalitatieve typering van de sociale kwaliteit van de samenleving: Putten

De Puttense samenleving is een uitgesproken dorpsgemeenschap met een kerkelijk karakter, echter niet zo zwaar als in de media wel wordt geschetst. Belangrijke waarden in de samenleving vinden Puttenaren: respect, aandacht, verdraagzaamheid, vriendelijkheid en elkaar helpen. Puttenaren voelen zich zelf verantwoordelijk voor de eigen omgeving, zowel voor het schoon, heel en veilig houden van de omgeving als ook voor de sociale samenhang. Zelfredzaamheid staat in Putten hoog in het vaandel. Dat betekent ook dat Puttenaren lang wachten met hulp vragen. Is er hulp nodig, dan wordt hiervoor eerst een beroep gedaan op de sociale netwerken (familie en vrienden) en pas daarna op beroepskrachten. Wie laat weten ergens hulp bij nodig te hebben, wordt snel geholpen. Wat dat betreft past de filosofie van de Wmo de Puttenaar goed.

Belangrijke krachtbronnen in Putten zijn familieverbanden, vriendennetwerken binnen Putten, burenerelaties, kerken en verenigingen (sportverenigingen, historische verenigingen) en vrijwilligersorganisaties (o.a. SWO, Zonnebloem, Voedselbank). Er is zeker sprake van *bonding* in de Puttense gemeenschap, in de eerste plaats binnen families en vriendengroepen, in de tweede plaats binnen verenigingen en kerken. De verenigingen, kerken en families blijken bovendien een nauwe relatie te hebben met elkaar. Samen vormen ze een massief geheel. Er is ook sprake van *bridging* in Putten: er zijn veel samenwerkingsverbanden tussen organisaties en kerken. De maatschappelijke organisaties vormen sterke netwerken, met name rond ouderen en rond jongeren. Welzijnsorganisaties, politie, ROC en kerken spelen in deze netwerken een belangrijke rol. Met name rond bekende probleemgroepen wordt intensief samengewerkt. Ook vrijwilligers zetten zich massaal in, met name voor eenzame ouderen en voor minima.

In elk van de plaatsen is in kaart gebracht hoe bewoners zelf dachten over de sociale samenhang en leefbaarheid in hun buurt. Indicatoren hiervoor waren de antwoorden op een aantal bekende stellingen over de buurt, maar de antwoorden de vraag of de respondenten vinden dat mensen in hun buurt goed met elkaar omgaan (tabel 1), en waarom wel of niet.

Tabel 1 Antwoorden op de vraag "Vindt u dat mensen in uw eigen buurt goed met elkaar omgaan?"
(percentages per gemeente)

antwoorden	Westervoort	Putten	Barneveld	Wageningen
n	217	369	791	390
nee	24	24	18	19
ja	76	76	82	81
totaal	100	100	100	100

Om naast meningen ook feiten in kaart te brengen, is gevraagd van welke mensen de respondenten hulp hebben gehad in het afgelopen jaar, en welk soort hulp. Dit is samengevat in tabel 2.

Tabel 2 Welke contacten hebben in het afgelopen jaar hulp en ondersteuning geboden aan respondenten? (percentages per soort hulp en per gemeente)

(Ws = Westervoort; P = Putten; B = Barneveld; Wg = Wageningen)

contact	praktische hulp				zakelijk advies				persoonlijke zaken			
	Ws	P	B	Wg	Ws	P	B	Wg	Ws	P	B	Wg
familie in mijn woonplaats	38	56	48	28	23	30	27	17	40	53	47	35
familie buiten mijn woonplaats	56	45	49	42	36	20	28	31	65	48	57	66
buren of buurtgenoten	65	57	55	42	13	10	9	5	30	31	20	23
vrienden/kennissen in mijn woonplaats	45	49	42	36	18	22	17	18	43	51	41	55
vrienden/kennissen buiten mijn woonplaats	39	26	28	22	18	14	15	18	49	34	38	51
collega's in mijn woonplaats (buiten werktijd)	5	7	4	4	4	4	3	5	8	10	7	11
collega's buiten mijn woonplaats (buiten werktijd)	7	7	7	3	9	5	7	7	23	15	14	20
geloofsgenoten in mijn woonplaats	4	13	15	3	2	5	5	1	6	17	21	5
geloofsgenoten buiten mijn woonplaats	2	5	6	1	0	2	2	1	3	8	10	4
mensen van verenigingen of organisaties waarin ik actief ben	24	15	14	6	8	5	5	3	13	11	11	8
andere mensen	1	5	4	2	4	7	4	1	3	5	2	3
niet van toepassing	11	11	15	9	40	43	43	5	10	13	14	12
totaal)*	299	296	284	2	175	166	164	2	289	296	282	4

)* de totale percentages wijken af van 100%, omdat respondenten meer dan 1 antwoord konden geven

Deze aantallen gaven een belangrijke aanvulling op de verhalen van vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en sleutelfiguren, zoals die in de interviews naar voren kwamen. In Westervoort, Putten en Barneveld gaven zij bijvoorbeeld aan dat er veel betrokkenheid bestaat tussen de bewoners en dat mensen elkaar vaak helpen in geval van nood. De getallen uit de vragenlijst onder burgers geven inderdaad aan dat burens elkaar vaak helpen. Dat doen ze echter vooral als het gaat om klusjes in en om het huis. Voor andere soorten hulp (emotioneel of zakelijk advies) komen vooral familieleden en vrienden in beeld. In Barneveld en Putten gaven diverse mensen in de interviews aan, dat vooral binnen kerken veel onderlinge hulp wordt gegeven. De uitslag van de enquête laat toch een genuanceerder beeld zien: ook kerkelijke mensen hebben inderdaad meer contacten en meer hulpbetrekkingen, maar ook voor hen zijn familie, vrienden en burens de belangrijkste contacten en hulpbronnen.

In elke gemeente kon worden aangegeven wat de belangrijkste ‘krachtbronnen’ waren. In elke gemeente werd het vrijwilligerswerk zeer gewaardeerd. In Westervoort zorgt een groep van zo’n 300 zeer actieve vrijwilligers ervoor dat het verenigingsleven draait en wordt vooral de rol van de (relatief nieuwe) wijkraden zeer gewaardeerd. In Putten zijn het vooral de kerken en sportverenigingen waar mensen zich actief inzetten. In gemeente Barneveld hebben de verschillende dorpsbelangenverenigingen en de wijkplatforms een belangrijke rol, naast sportverenigingen, Oranjeverenigingen en kerken. In Wageningen is het niet zozeer één soort organisatie die belangrijk is voor de sociale samenhang, maar valt juist de enorme diversiteit aan kleine, actieve organisaties op die samen het veelkleurige karakter van de stad bepalen. Zo is voor elke gemeente een genuanceerd beeld van de lokale samenleving te geven.

Niet alleen is in kaart gebracht wat de krachtbronnen zijn, maar ook wie kwetsbaar zijn. Zo is nagegaan of er bepaalde groepen of wijken structureel minder tevreden zijn over de sociale samenhang en leefbaarheid. In Putten en Barneveld is dit het meest nauwkeurig onderzocht, en daar bleken bepaalde groepen positiever te scoren op een aantal stellingen over sociale samenhang en leefbaarheid dan anderen: de mensen die langer in de gemeente woonden, bezitters van koopwoningen, ouderen en mensen die actief zijn in verenigingen of kerken.

Een andere vraag die gesteld is om te bepalen wie kwetsbaar is, is de vraag of respondenten zelf moeite hebben om – zoals de doelstelling van de Wmo is – “mee te kunnen doen” in de samenleving. In elke gemeente is een groep van 10 tot 14 procent die aangeeft niet goed mee te kunnen doen (tabel 3). In elke gemeente wordt deze groep vooral gevormd door mensen met lichamelijke beperkingen, maar er is soms ook een groep met een andere reden om niet mee te kunnen doen. In Barneveld viel bijvoorbeeld op dat een aantal respondenten aangaf niet goed mee te kunnen doen omdat ze niet kerkelijk zijn en hierdoor geen aansluiting kunnen vinden bij veel andere dorpsbewoners. Tegelijkertijd gaven andere respondenten aan juist niet mee te kunnen doen omdat ze zelf kerkelijk zijn (bijv. bij gewetensbezwaar tegen specifieke activiteiten of muziekkeuze daarbij).

Tabel 3 Antwoorden respondenten op de vraag of ze ervaren dat ze NIET goed kunnen meedoen in de samenleving (percentages per gemeente)

Antwoorden	Westervoort	Putten	Barneveld	Wageningen
n	217	374	782	385
nee	89	88	86	90
ja	11	12	14	10
totaal	100	100	100	100

In twee gemeenten (Barneveld en Wageningen) is ook onderzoek gedaan naar de mate van eenzaamheid onder de bevolking. De resultaten zijn weergegeven in tabel 4. De percentages blijken in beide plaatsen overeen te komen. Om een meer precies beeld per plaats te verkrijgen, konden de gegevens verder worden geanalyseerd om te bepalen of er in bepaalde wijken of onder bepaalde leeftijdsgroepen meer kans was op eenzaamheid. Op basis hiervan was bijvoorbeeld in Barneveld zichtbaar dat eenzaamheid net zo vaak voorkwam onder jongere als onder oudere bewoners, en bijvoorbeeld ook onder kerkelijke bewoners net zo vaak als onder niet-kerkelijke bewoners.

Tabel 4 *Overzicht van scores op de eenzaamheidsschaal van De Jong-Gierveld, in percentages*

score	<i>Barneveld</i>	<i>Wageningen</i>
n	772	371
niet eenzaam (0-2)	70	70
matige eenzaamheid (3-8)	26	26
sterke eenzaamheid (9, 10)	3	3
zeer sterke eenzaamheid (11)	1	1

Duidelijke verschillen tussen de gemeenten waren zichtbaar in de antwoorden op de vraag aan bewoners waar ze het meest trots op waren: hun stad of dorp, hun regio, wijk of straat. De antwoorden staan samengevat in tabel 5.

Tabel 5 *Waarop zijn respondenten trots? (percentages per gemeente)*

Gemeente	<i>Westervoort</i>	<i>Putten</i>	<i>Barneveld</i>	<i>Wageningen</i>
n	217	367		375
Nederland	27	19	20	40
provincie/regio	17	11	11	17
dorp/stad	15	38	35	46
wijk/buurt	11	6	8	11
straat	9	7	7	11
anders	21	18	20	23
totaal	100	100	100	148*

)* in Wageningen wijkt het totaal af van 100%, omdat respondenten op verzoek van gemeente meer dan 1 antwoord mochten geven. De percentages per antwoord van Wageningen zijn om deze reden niet vergelijkbaar met de andere drie gemeenten.

Het antwoord op deze vraag kan worden gezien als een indicator voor de identificatie van bewoners met hun stad of wijk. In Westervoort is die identificatie met het dorp Westervoort niet zo sterk, mensen voelen zich vooral Nederlander en pas daarna Westervoorter. In Putten en Barneveld is de identificatie met het dorp juist veel sterker dan de identificatie met Nederland. Opvallend is ook dat mensen zich in Putten en Barneveld niet zozeer met hun wijk of buurt identificeren, in Westervoort al iets meer. Dat heeft bijvoorbeeld consequenties voor de vraag of wijkbeleid helpt om bij de leefwereld van burgers aan te sluiten.

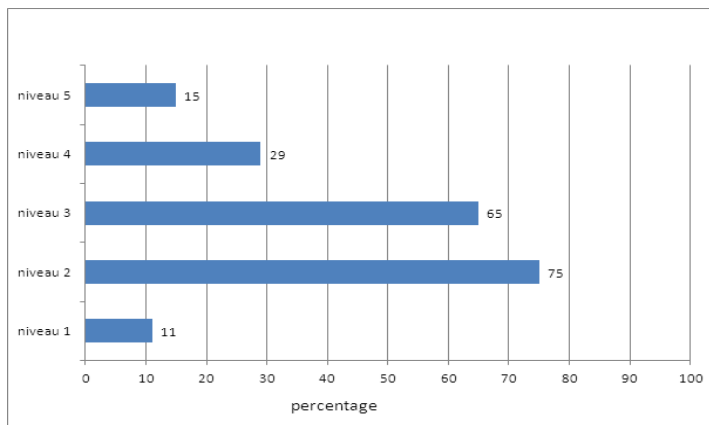
Tenslotte is voor elke plaats een aantal gegevens over de sociale kwaliteit en het sociale en morele kapitaal samengevat in vijf niveaus van onderlinge betrokkenheid (grafieken 1 t/m 4). De vijf niveaus zijn:

1. Anonieme vreemden: burgers kennen elkaar niet en leven langs elkaar heen;
2. Publieke familiariteit: burgers kennen elkaar en maken meelevende praatjes op straat;
3. Goede burens: burgers zijn op goede voet met elkaar en helpen elkaar op basis van wederkerigheid;
4. Inclusiviteit: burgers letten op elkaars belang, helpen elkaar ook in de privé-situatie;
5. Informele zorg: burgers steunen elkaar en geven elkaar vormen van (mantel)zorg.

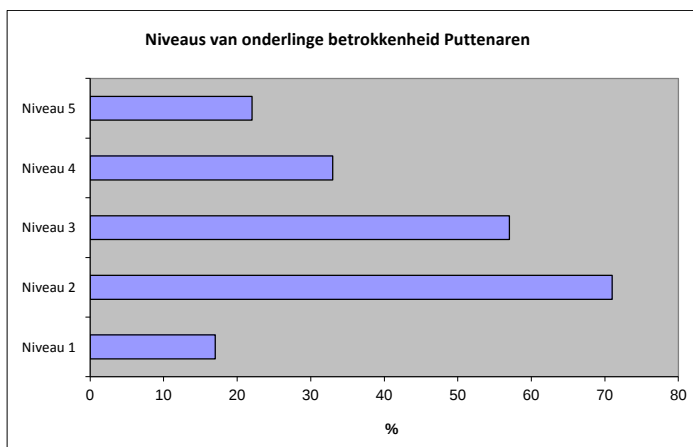
Voor het kwantificeren van deze niveaus is voor elk niveau een indicator gekozen die aangeeft welk deel van de respondenten in de betreffende wijk op dat niveau zit:

1. Anonieme vreemden: hier wordt het percentage inwoners vermeld dat minder dan eens per maand of zelden/nooit contact heeft gehad met burens of buurtgenoten;
2. Publieke familiariteit: gebruikt wordt het percentage inwoners dat aangeeft: 'ik heb veel contact met mijn directe burens';
3. Goede burens: gebruikt wordt het percentage inwoners dat aangeeft praktische hulp te geven aan burens/buurtgenoten;
4. Inclusiviteit: gebruikt wordt het percentage inwoners dat aangeeft ook te helpen als het niet wederkerig is (stelling 12.1, percentage 'mee oneens');
5. Informele zorg: gebruikt is het percentage dat mantelzorg verleent, minimaal drie maanden aaneengesloten.

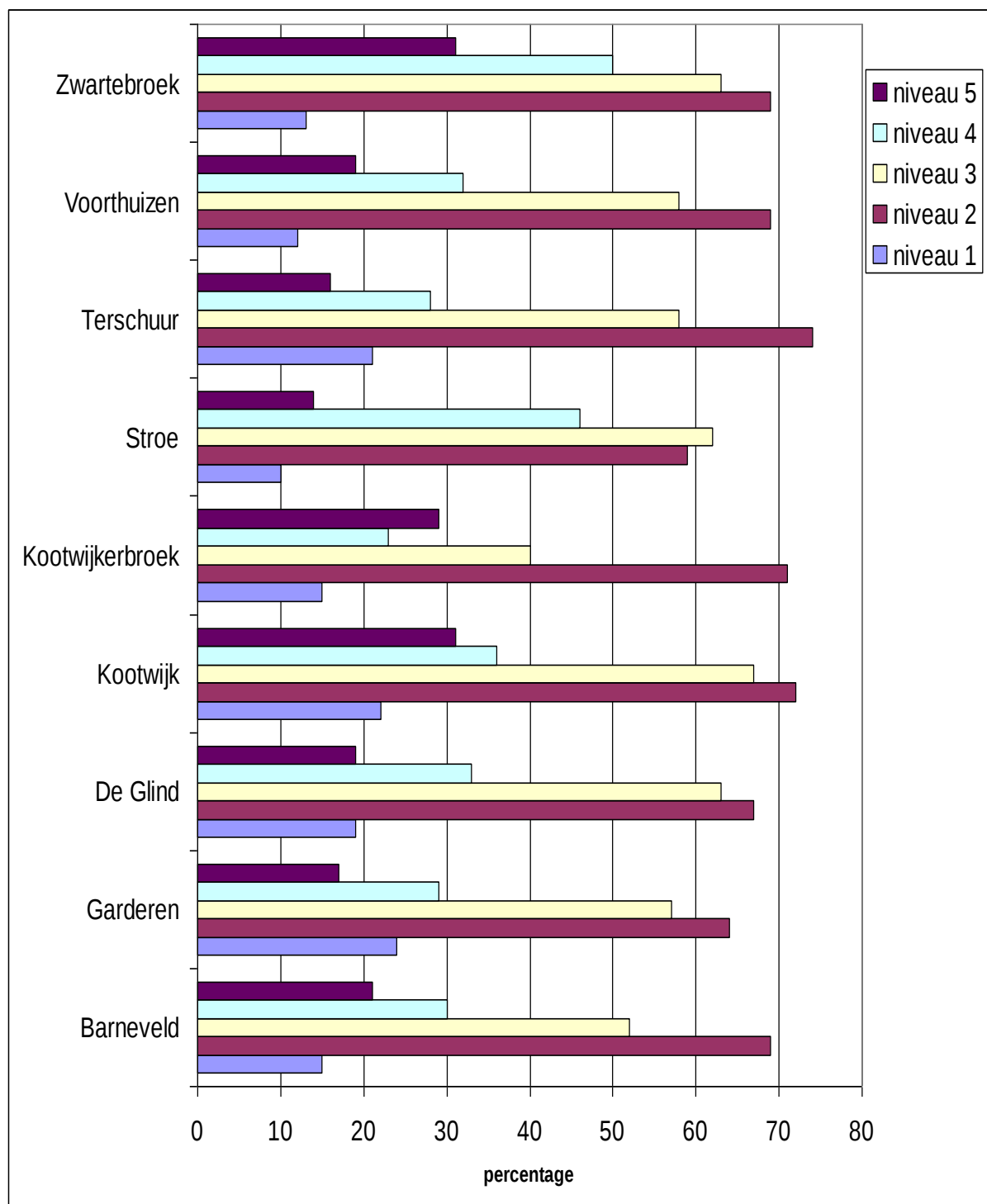
Grafiek 1. Niveaus van onderlinge betrokkenheid Westervoort

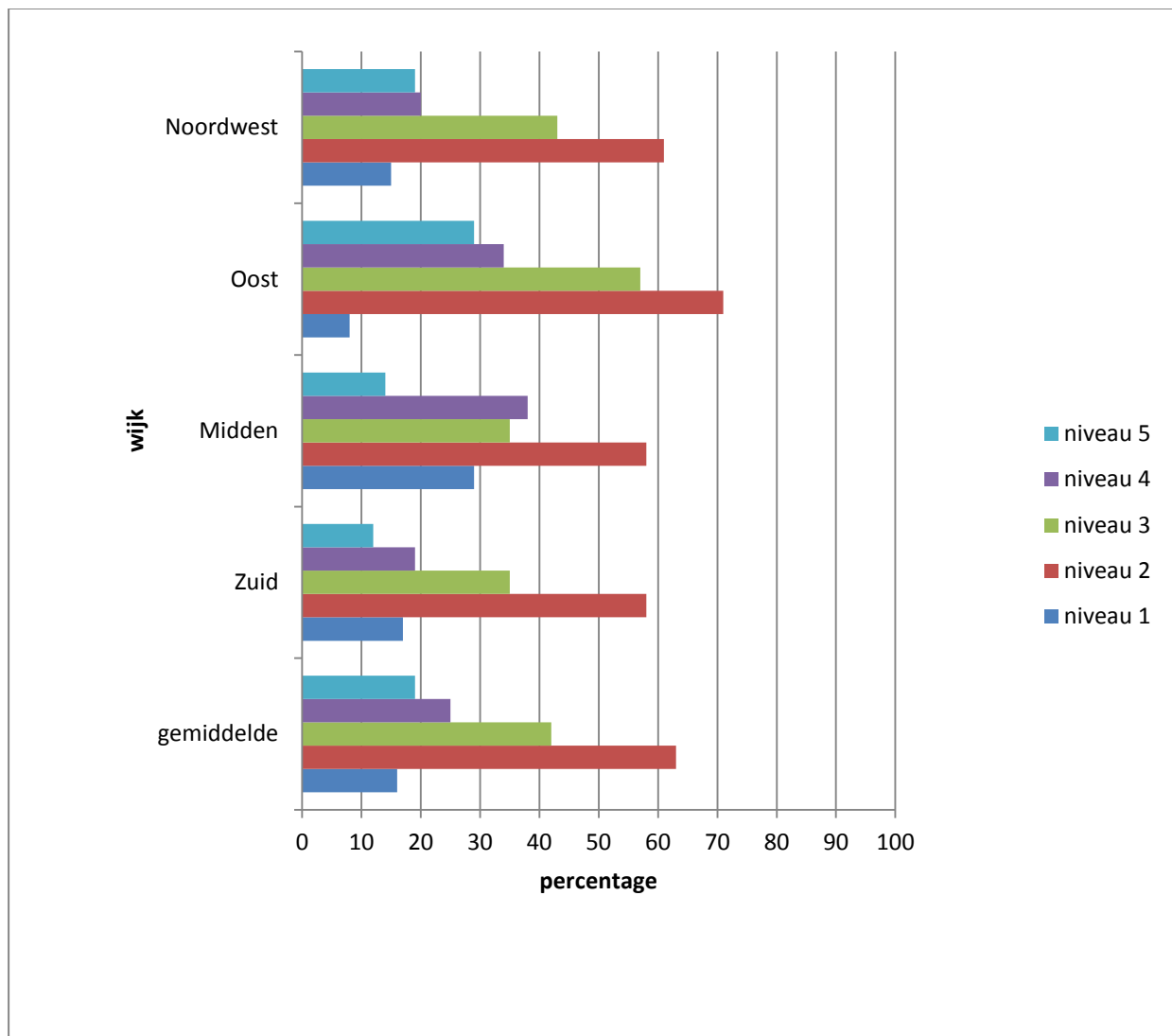
Grafiek 2. Niveaus van onderlinge betrokkenheid Putten

Grafiek 3. Niveaus van onderlinge betrokkenheid gemeente Barneveld

Grafiek 4. Niveaus van onderlinge betrokkenheid Wageningen

Hoewel de basisvorm van deze grafieken voor de gemeente als geheel steeds ongeveer gelijk is, zijn de percentages per plaats verschillend. Op wijkniveau zijn meer verschillen zichtbaar, bijvoorbeeld de afwijkende vorm van Kootwijkerbroek of Wageningen Midden. Om de vormen van de grafieken verder te interpreteren, is met name de opbrengst van het kwalitatieve deel van het onderzoek cruciaal.

Hoofdstuk 7 Aanbevelingen voor inzet ontwikkeld instrumentarium

Het onderzoek uitgevoerd in de zes gemeenten bleek op een aantal punten in een behoefte te voorzien. Om aan de behoefte van gemeenten te voldoen, bleek het wel belangrijk maatwerk te kunnen leveren. Onze aanbeveling is daarom niet om een bepaald pakket met vaste indicatoren vast te stellen en in alle gemeenten te herhalen, maar om gemeenten de keuze te laten voor het afnemen van bepaalde onderdelen. Dit betekent in de eerste plaats een keuze op het niveau van de *onderzoeksmethoden*. Zoals beschreven in hoofdstuk 5 kunnen gemeenten kiezen uit een kwantitatief pakket (beperkt deskresearch en vragenlijsten), een kwalitatief pakket (uitgebreider deskresearch, startbijeenkomst, interviews, activerende groepsinterviews) of een combinatie daarvan. De keuze daarvan hangt af van het doel van het onderzoek. Gaat het vooral om het vinden van draagvlak en het activeren van spelers in de samenleving, dan is het kwalitatieve pakket het meest geschikt. Gaat het om het meten van indicatoren voor Wmo-beleid en om het verkrijgen van een representatief beeld van de hele bevolking, dan is het kwantitatieve pakket het meest geschikt. De combinatie van beiden levert de voordelen van beiden op. Bovendien geldt hier '1 + 1 = 3': het kwantitatieve en het kwalitatieve pakket versterken elkaar en leveren gezamenlijk meer op dan de som van beide afzonderlijke afzonderlijk. Onze aanbeveling is dan ook om in principe het gecombineerde pakket aan te bieden en alleen op basis van specifieke argumenten een deel weg te laten. Dergelijke argumenten kunnen zijn dat er beperkt budget beschikbaar is (argument voor keuze van één van beide kleinere pakketten), dat activering niet gewenst is om politieke redenen (argument voor keuze van alleen kwantitatief pakket), of dat er sprake is van enquêtemoeheid onder de bevolking (argument voor keuze van alleen kwalitatief pakket). Naast keuze voor de juiste onderzoeksmethode zal ook een keuze moeten worden gemaakt op het niveau van de *indicatoren*: wat wordt opgenomen in de vragenlijst, wat is voor de betreffende gemeente minder relevant?

Op basis van het specifieke effect van de pakketten kan ook voor een slimme timing van het onderzoek worden gekozen. Zo bevelen we aan om te starten met het combinatiepakket, en om de twee of vier jaar het kwantitatieve onderzoek te herhalen om de effecten van beleid te meten.

In het onderzoek is gezocht naar mogelijkheden om een instrument te maken dat gemeenten zelfstandig kunnen uitvoeren. Ons inziens zouden gemeenten zelf uitstekend een kwalitatief onderzoek kunnen uitvoeren, eventueel na een goede training in interview- en gespreksvaardigheden. Wel kan dit tot meer sociaal wenselijke antwoorden leiden of tot een snelle politisering van groeps gesprekken. Een onderzoeker als 'derde' meer onafhankelijke partij, heeft ons inziens meer kans om partijen te activeren juist daar waar het erom gaat dat ze bepaalde taken uitvoeren die eerder gemeentelijke verantwoordelijkheid betroffen.

Ook de vragenlijsten zouden door de gemeenten zelf kunnen worden uitgezet. Dit vereist wel enige statistische kennis en ervaring met de analyse en presentatie van de gegevens. Ook zouden gemeenten de meest relevante vragen uit de gebruikte vragenlijsten kunnen invoegen in bestaande leefbaarheids-, veiligheids of omnibusonderzoeken. Dit kunnen bijvoorbeeld de vragen zijn die de indicatoren vormen voor de vijf niveaus van sociale betrokkenheid (zie hoofdstuk 6). De genoemde onderzoeken zijn echter al vaak zwaar beladen: de vragenlijsten zijn vaak al lang en betreffen uiteenlopende onderwerpen, wat belastend is voor de respondenten (en dus niet bevorderlijk voor

de respons). Onze aanbeveling is daarom om in een vooronderzoek eerst na te gaan welke gegevens al beschikbaar zijn en waar een gemeente aanvullend behoefte aan heeft, en daarna pas een definitieve keuze te maken voor de inhoud van de vragenlijsten. Een dergelijk vooronderzoek start in 2011 in gemeente Harderwijk.

Literatuur

Bijl, Rob, Boelhouwer, Jeroen, Pommer, Evert, & Schyns, Peggy (2009) *De sociale staat van Nederland* 2009. Sociaal en Cultureel Planbureau, publicatie 2009/14. Den Haag: SCP.

Jager-Vreugdenhil (2011) *Spraakverwarring over participatie*. Journal of Social Intervention: Theory and Practice, Volume 20, Issue 1, pp. 76–99

Jehoel Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuiper, R. (2009). *Moreel Kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

Roes, T. (2002). *Sociale cohesie en sociale infrastructuur. Verkenning van beleidsmogelijkheden en bestuurlijke modellen*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Werkdocument 79. Den Haag: SCP.

WRR (2005a). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: University Press.

WRR (2005b). *Normen, waarden en de last van het gedrag*. Amsterdam: University Press.

Bijlage 1: Gebruikte indicatoren sociale kwaliteit in kwantitatief deel onderzoek

Vragenlijst voor bewoners:

Sociale cohesie en buurtbetrokkenheid:

- stellingen sociale cohesie
- open vraag: gaan mensen goed met elkaar om in uw buurt? Waarom wel/niet?
- stellingen over burenhulp en wederkerigheid

Participatie in burgerorganisaties en sociale netwerken:

- hoofdbezigheden (werk/vrijwilligerswerk/studie etc.)
- mantelzorg (geven van mantelzorg; aan wie; duur; intensiteit; ontvangen van mantelzorg; extra behoefte aan mantelzorg)
- activiteit bij burgerorganisaties
- intensiteit contact met familie, vrienden, buren, collega's, geloofsgenoten, verenigingsgenoten
- aard van contact (praktische, zakelijke en emotionele hulp)

Kwetsbare groepen:

- behoort respondent tot potentieel kwetsbare groep (allochtoon, eenoudergezin, oudere, persoon met beperking etc.)
- ervaart respondent belemmeringen bij meedoen in samenleving?
- wat doet respondent zelf voor kwetsbare mensen?
- belemmeringen voor respondent om zich in te zetten voor kwetsbare mensen

Mening over lokale samenleving:

- identificatie (met dorpsniveau, Nederland, wijk etc.)
- open vraag: hoe ziet een zorgzame samenleving eruit?
- welke organisaties hebben een grote bijdrage aan de sociale samenhang en leefbaarheid?
- wat zou u doen met een miljoen (t.b.v. sociale samenhang en leefbaarheid)

Optioneel (specifieke wensen van deelnemende gemeenten):

- waardering voorzieningen
- verschillen tussen wijken/kernen (aan de hand van postcode of wijk/kern of wijkplatformgebied)
- eenzaamheid (sociaal, emotioneel)

Achtergrondkenmerken:

- geslacht
- leeftijd

- woonduur
- koop-/huurwoning
- opleiding
- huishoudenssamenstelling
- levensbeschouwelijke achtergrond

Vragenlijst voor organisaties:

Rol organisatie in samenleving:

- werkgebied
- doelgroep

Mening organisatie over sociale samenhang:

- wat is kenmerkend voor betrokkenheid bewoners onderling, bij organisaties, bij samenleving?
- wie is verantwoordelijk voor sociale samenhang (overheid/burgers/organisaties/markt)?
- wie is verantwoordelijk voor schoon, heel en veilig houden van de woonomgeving (overheid/burgers/organisaties/markt)?
- verdienen bepaalde wijken extra aandacht?

Bijlage 2: Topiclist voor kwalitatief deel onderzoek

Topiclist gebaseerd op gebruikte topiclist in Westervoort, Putten en Barneveld. Hieruit zijn in deze versie verwijderd de topics/vragen die in de praktijk zelden aan bod kwamen en/of niet gebruikt zijn voor de analyse. Vragen die in de praktijk juist goed werkten in de gesprekken en die belangrijk waren in de analyse zijn **vetgedrukt**.

Personalia

1. Persoonlijke gegevens informant (naam, organisatie, functie)
- 2. Positie in de samenleving van organisatie en persoon**
3. Doel/missie van de organisatie

Sociale samenhang

- 4. Kunt u een paar kenmerken van X noemen?**
- 5. Waar mag X trots op zijn?**
- 6. Hoe gaan mensen in X met elkaar om?**
 - Kennen mensen elkaar?
 - Helpen ze elkaar?
 - Lossen ze zelf zaken op of moet er een professional bij komen?
7. Wat vindt u van de saamhorigheid? En van betrokkenheid van inwoners bij dingen die er gebeuren in X?
8. Zijn er verschillen tussen wijken en delen van X?
 - Welke?
 - Waaruit blijkt dat?
- 9. Welke personen of partijen leveren een grote bijdrage aan sociale samenhang?**

Participatie

- 10. Zijn inwoners van X actief...**
 - in vrijwilligerswerk en verenigingsleven?
 - bij kerken?
 - bij organiseren van activiteiten voor en in X?
11. Is er voldoende aandacht voor mensen die hulp nodig hebben om mee te kunnen doen in het sociale leven van X?
- 12. Zijn er groepen die volgens u specifiek aandacht verdienen?**
13. Zijn er nog specifieke aandachtspunten/problemen/oorzaken waar aandacht voor moet komen?
- 14. Wie zou kunnen helpen om aan oplossingen te werken?**
- 15. Wat doet uw organisatie om bij te dragen aan deze oplossingen?**

Leefbaarheid

16. Zijn de wijken in X in uw ogen allemaal schoon, heel en veilig en gezellig?
17. Zijn er verschillen tussen delen van X?
18. Zijn er verschillen tussen wijken binnen de delen van X?

19. Wie draagt nu zorg in de situatie van wijken? Welke personen of organisaties?
- 20. Zijn er nog aandachtspunten of problemen waar volgens u (meer) aandacht voor moet komen?**
21. Wie of welke organisaties kunnen volgens u helpen om de problemen op te lossen?

Overig

- 22. Wat zijn de aandachtspunten voor uw eigen organisatie voor de komende tijd? Waar werkt u/uw organisatie aan?**
- 23. Over welke onderwerpen die nog niet aan de orde zijn geweest, zouden wij in het belang van het onderzoek meer moeten weten?**
- 24. Heeft u nog tips aan de gemeente om sociale samenhang en leefbaarheid in X te versterken?**

Centrum voor Samenlevingsvraagstukken

**Gereformeerde
Hogeschool**

≡ provincie
Gelderland